

**ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО:
ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ
ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ**

В трьох книгах

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Монографія

В трьох книгах

За редакцією
члена-кореспондента НАН України,
доктора філософських наук,
професора В. П. Мельника

Львів
ЛНУ ім. Івана Франка
2022

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Книга 3

**АНТРОПОЛОГІЧНІ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ
ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ**

Львів
ЛНУ ім. Івана Франка
2022

Авторський колектив:

А. С. Романюк, Г. В. Шипунов, А. Ф. Колодій, І. Я. Вдовичин,
В. С. Литвин, Л. Я. Угрин, О. Б. Шурко, В. В. Бунь, Л. С. Скоциляс,
С. П. Була, А. С. Гарбадин, Г. В. Іленьків, І. Ю. Осадчук, С. М. Мотрен,
Ю. М. Сліпецька, М. В. Ковальчук

Редакційна колегія:

чл.-кор. НАН України, д-р філос. наук, проф. *В. П. Мельник*,
д-р політ. наук, проф. *А. С. Романюк*,
д-р політ. наук, доц. *Г. В. Шипунов*

Рецензенти:

Зеленько Г. І., д-р політ. наук, проф.,
чл.-кор. НАН України, завідувачка відділу теоретичних та прикладних
проблем політології Інституту політичних та етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;

Остапець Ю. О., д-р політ. наук, проф., декан факультету суспільних наук
ДВНЗ "Ужгородський національний університет";

Ротар Н. Ю., д-р політ. наук, проф., професор кафедри політології
та державного управління Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 33/6 від 29 червня 2022 р.)*

Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри. В 3 кн. Кн. 3. Антропологічні, суспільно-політичні та інституційні виміри розвитку демократії в Україні: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника ; [А. С. Романюк, Г. В. Шипунов, А. Ф. Колодій та ін.]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 490 с.

ISBN
ISBN

У книзі другій колективної монографії досліджено антропологічні, суспільно-політичні та інституційні виміри розвитку демократії в Україні. Визначено місце людини в системі координат поля політичного буття як одночасного творця цього поля та об'єкта впливу діючих у його межах політичних інститутів. Розкрито ключові питання функціонування демократії крізь призму тісно пов'язаних з нею політичних феноменів, інститутів та процесів.

Для студентів, аспірантів, викладачів, фахівців у сфері політології, а також усіх, хто цікавиться питаннями антропологічних вимірів політики та особливостями становлення і розвитку демократичних інститутів в Україні.

УДК [321.7:159.923.2](477)

© Романюк А. С., Шипунов Г. В., Колодій А. Ф. та ін., 2022
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2022

ISBN
ISBN

ЗМІСТ

<i>ПЕРЕДМОВА</i>	7
------------------------	---

<i>Розділ 1. АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПОЛІТИКИ</i>	10
---	----

Вразливість свободи людини в умовах цивілізаційних викликів.....	10
---	----

Антропологічний принцип ліберального соціалізму: синтез ідей свободи та справедливості	40
---	----

Політична ідентичність індивіда у глобалізованому суспільстві: між громадянством і космополітизмом	69
---	----

Людина як суб'єкт політичного вибору: особливості електоральної мотивації.....	96
---	----

Антропологічна сутність концепту чужинця у постмодерній політичній теорії.....	118
---	-----

Місце політичного ідеалу у визначенні форм політичного буття людини	143
--	-----

Сутність і призначення суб'єкта-людини з перспективи соціального конструювання реальності	165
--	-----

Відкритість як складова політичного буття людини: комунікативний і діалогічний аспекти.....	183
--	-----

<i>Розділ 2. ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА СУСПІЛЬСТВО: СТАН Й ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ</i>	210
---	-----

Демократичне суспільство: аспекти, стандарти та моделі демократії	210
--	-----

Демократична держава? Взаємозалежність систем правління та політичних режимів і її ефекти для України ...	232
--	-----

Вибори як засіб і ключовий етап демократизації: між теорією і практикою	284
--	-----

Політичні партії в Україні: електоральні чи ідеологічні?	315
Місцева демократія: українська дійсність і перспектива	339
Політична культура і громадська думка в демократичному суспільстві	364
Популізм в Україні: адаптація класики чи новий різновид...387	
“Трава крізь асфальт”: як розвивається й куди рухається політична система України	418
Список використаних джерел	450
Довідка про авторів	485

ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА? ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ СИСТЕМ ПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ І ЇЇ ЕФЕКТИ ДЛЯ УКРАЇНИ¹

Вступ.

Взаємозалежність типів систем правління і типів політичних режимів: універсалістське порівняння у світовому масштабі.

Гетерогенність і типи напівпрезидентської системи правління та їхня взаємозалежність з типами політичних режимів: регіональне порівняння на прикладі країн Європи.

Становлення, розвиток, виклики і перспективи подальшого

¹ Розділ підготовлено у рамках використання як базових матеріалів інших наукових праць його авторів. Додатково див.: Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*. 2014. Nr. 2. S. 156–181; Литвин В. Напівпрезидентська система правління: конституційно-правові виклики та перспективи для України на фоні світового інституційного досвіду. *Конституція України: політико-правові виклики і перспективи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26 черв. 2014 р.) Львів, 2014. С. 38–63; Литвин В. Усереднені ефекти і наслідки різних типів європейського напівпрезиденталізму: очікувані та неочікувані вияви. *Problemy Bezpieczeństwa w Procesach Politycznej i Społecznej Transformacji w Krajach Europy Środkowo-Wschodniej* : Materiały z Międzynarodowej Polsko-Ukraińskiej Konferencji Naukowej / pod red. Z. Białoblockiego, A. Romanyuka i W. Łytwyny. Kutno: Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, 2019. S. 108–117; Литвин В. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові варіанти розвитку та реформування напівпрезидентської системи правління в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 2 (94). С. 201–221; Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.; Осадчук І. Порівняльний аналіз президенціалізації систем правління у Білорусі та Казахстані : дис. ...канд. політ. наук : 23.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2014. 288 с.

поступу напівпрезидентської системи правління в Україні у контексті конструювання демократичної держави.
Висновки.

Вступ

Демократична держава – одна з найбільш пошукованих проблем політичної науки, яку впродовж багатьох століть намагаються розкрити і пояснити зарубіжні й вітчизняні дослідники. Не є винятком у цьому контексті й парадигма та зусилля з приводу конструювання і реального функціонування демократичної держави в Україні. Навіть попри те, що реалізуються вони із поперемінною успішністю, оскільки наша держава у певні періоди свого розвитку позиціонувалась як більш демократична, а в інші – як менш демократична і натомість більш автократична. У цьому зрізі особливої уваги потребує саме теоретико-методологічно та практично-емпіричне розуміння категорії демократичної держави, яка з-поміж всього іншого може бути інтерпретована як цілісна двоєдина сутність, у якій взаємодіють складові власне державно-інституційного характеру і системно-режимного характеру. Це наштовхує на думку, що перспективи конструювання та реальні вияви апробації й імплементації концепту демократичної (або ж навпаки недемократичної) держави зосереджуються на стику таких двох систем чи підсистем, як система державного правління та політичний режим, які визначаються у рамках горизонтальних і вертикальних міжінституційних відносин, а також їхньої суспільно-політичної проекції. Інакше кажучи, це означає, що вибір і застосування тих чи інших систем правління неодмінно позначається на типах політичних режимів у тих чи інших державах і навпаки, а відтак визначає реалізованість чи нереалізованість або ж рівень реалізованості концепту демократичної держави у кожному конкретному кейсі, вибірці чи загалом. Засвідчено це і політичним та інституційним поступом чи регресом України, у якій неодноразово змінювались варіанти змішаної або напівпрезидентської системи правління

(востаннє з президентсько-парламентської на прем'єр-президентську (парламентсько-президентську) – на початку 2014 року) і це зумовлювало різні типи або вектори розвитку політичних режимів й навпаки, які загалом унаслідувались феноменом й інститутом більше чи менше демократичної держави.

З огляду на це, в цілому у розділі запропоновано розуміти проблематику та сутність феномену демократичної держави крізь призму параметрів та ефектів взаємозалежності систем правління і політичних режимів в Україні. Враховуючи це, у першій частині розділу увагу буде сфокусовано на теоретизації та типології систем державного правління та їхній усередненій й універсалістській (в більшості країн світу) взаємозалежності з типами політичних режимів. В другій частині розділу наголос буде поставлено на доцільності аналізу напівпрезидентської чи змішаної системи правління як різносторонньо гетерогенної, а відтак як такої, підтипи якої можуть акумулювати й генерувати різні ефекти, в тому числі політичних режимів, репрезентовані на прикладі країн Європи. Врешті-решт, у третій частині розділу аналізу буде піддано адекватне та послідовне окреслення становлення, розвитку, викликів і перспектив подальшого розвитку системи правління в Україні.

■ **Взаємозалежність типів систем правління і типів політичних режимів: універсалістське порівняння у світовому масштабі**

В політичній науці історично та на сучасному етапі до аналізу республіканських систем правління застосовували/застосовують дихотомічний (президенталізм і парламентаризм), трихотомічний (президенталізм, парламентаризм та напівпрезиденталізм) і чотирихотомічний (президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм і напівпарламентаризм/асамблейно-незалежна система правління) підходи. Однією з найбільш вживаних і популярних у західній політичній науці методик визначення конституційних систем правління в рамках

трихотомічного підходу є методика Р. Елгі, яка запропонована наприкінці 90-х років ХХ ст. Дослідник оперуючи поняттям форми правління – монархічної або ж республіканської, – виокремлює три різновиди конституційних систем правління: президенталізм, напівпрезиденталізм і парламентаризм¹.

Ми звуємо предмет наукового інтересу і звернемося до трьох видів республіканської форми правління, які треба іменувати республіканськими системами правління, – президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму². Їх вирізняють на підставі опціональності поєднання двох індикаторів: способу обрання президента та способу й суб'єкта відповідальності уряду. *Президенталізм* – це конституційна система правління, в якій існує посада всенародно та безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави та глави виконавчої влади), а члени урядового кабінету (адміністрації президента) колективно не відповідальні перед парламентом. *Парламентаризм* – конституційна система правління, в якій глава держави (у випадку республіканської форми правління – це президент, що не є главою виконавчої влади) отримує фіксовані повноваження на підставі непрямих/небезпосередніх виборів (у парламенті), а прем'єр-міністр і урядовий кабінет є колективно відповідальними винятково перед парламентом. *Напівпрезиденталізм* – конституційна система правління, в якій

¹ Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. No. 3. P. 219–238; Elgie R. A Fresh Look at Semi-Presidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.

² Між поняттями “форма державного правління” та “система правління” є теоретико-методологічна відмінність. *Форма державного правління* піддається оцінці на підставі способу формування і заміщення посади глави держави, а *система правління* – на підставі формальних (конституційних) і фактичних (політичних) передумов міжінституційних відносин з приводу здійснення влади. Оскільки глава держави буває виборним та спадковим, то серед форм правління виділяють республіки і монархії, а також їхні комбінації та різновиди. Натомість, серед систем правління виділяють президентські, напівпрезидентські і парламентські, які унаслідують республіканські та монархічні форми державного правління.

існує посада всенародно і безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави, хоча інколи як глави держави та глави виконавчої влади), а також прем'єр-міністра та урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні перед парламентом (перелік країн за типами систем правління – див. у табл. 1–3).

Перевага такого трактування конституційних систем правління у тому, що ми не маємо робити посилань на різні реляційні властивості політичного процесу, а лише повинні зважати на конституційно-правові атрибути феномена системи правління. У такий спосіб намагаємось уникнути суб'єктивізму в класифікації¹. Це означає, що виокремлення різних республіканських конституційних систем правління треба проводити поза трактуванням сили повноважень президентів, прем'єр-міністрів і парламентів, адже повноваження останніх змінюються залежно як від конституційних, так і від політичних передумов. Особливо актуально це у зрізі напівпрезидентських систем правління, колосальний вплив на фактичне функціонування яких мають результати виборів, причому президентських і парламентських, адже саме від інститутів президента (здебільшого) та парламенту (обов'язково) залежить процес формування, діяльності і ймовірно дострокового припинення повноважень урядів. Також позитивним моментом запропонованої класифікації систем правління є те, що конституційно система правління не залежить від того, чи є країна демократичною або авторитарною/тоталітарною (а загалом автократичною). Запропонована схема класифікації систем правління заснована винятково на конституційній теорії, а тому дозволяє враховувати інші підходи і тлумачення щодо емпіричного оцінювання президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму.

В аналітичному контексті запропонованого дослідження важливо, що системи правління (особливо напівпрезиденталізм) є різними і це виявляється у специфічності розуміння демократії та

¹ Литвин В. Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського півпрезиденталізму. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. № 3. С. 25–33.

демократизації чи автократії та автократизації. Відповідно, є чимало прикладів демократизації у межах президенталізму чи автократизації в умовах парламентаризму. Крім того, до демократизації чи автократизації може призводити і напівпрезиденталізм тощо. У цьому зрізі актуальне співвідношення конституційних систем правління з типами політичних режимів. Політичні режими чи типи політичних режимів різних країн світу аналізуємо/визначаємо на підставі спеціальних методик: 1) “рейтинг свободи”, розроблений експертами “Freedom House” згідно з проєктом “Свобода у світі” (англ. Freedom in the World); 2) “індекс політії” згідно з проєктом “Політія 5” (англ. Polity 5); 3) “індекс демократії” (англ. Democracy Index), який розраховує дослідницький центр “The Economist Intelligence Unit” (див. табл. 1–3).

За результатами співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з “рейтингом свободи” згідно з проєктом “Свобода у світі” зроблено такі висновки: 1) найбільша кількість невольних країн характерна для президентських систем правління (12 країн), а найменша – для парламентських систем правління (4 країни); кількість невольних країн серед президент-парламентських систем правління (11 країн) більш, ніж удвічі перевищує кількість невольних країн серед прем’єр-президентських систем правління (5 країн); 2) найбільшу частку невольні країни становлять серед президент-парламентських систем правління (47,8 %), а найменшу – серед прем’єр-президентських систем правління (15,2 %); частка невольних країн серед президентських систем правління (25 %) перевищує частку невольних країн серед парламентських систем правління (16,7 %); 3) найбільша кількість частково вільних країн притаманна для президентських систем правління (23 країни), а найменша – для президент-парламентських систем правління (6 країн); кількість частково вільних країн серед прем’єр-президентських систем правління (11 країн) є більшою, ніж серед парламентських систем правління (8 країн); 4) найбільшу частку частково вільні країни становлять серед президентських систем правління (47,9 %), а найменшу – серед президент-парламентських систем правління (26,1 %); частка частково вільних країн серед парламентських і прем’єр-президентських систем правління становить 33,3 %;

Таблиця 1
Співвідношення республіканських конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з показниками "рейтингу свободи" (згідно з проектом "Свобода у світі"¹) (станом на 2018 рік)²

Президенталізм	Парламентаризм	Напівпрезиденталізм
Афганістан, Ангола, Аргентина, Бенін, Албанія, Бангладеш, Вірменія, Республіка Вануату, Греція, Співдружність єрус, Буркіна-Фасо, Габон, Децювіна, Гаїті, Грузія, Демократична Республіка Конго, Єгипет, Індонезія, Індія, Ірак, Італія, Лаосська Мадагаскар, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Республіка Кабо-Верде, Республіка Маврикія, Російська Федерація, Руанда, Литва, Мавританія, Македонія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Мальта, Федеративна Демократична Республіка Танзанія, Того, Узбекистан, Польща, Португалія, Румунія, Коста-Рика, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малаві, Федеративна Республіка Німеччина, Пакистан, Центральноафриканська Республіка Сан-Томе і Принсі, Сербія, Сьєрра-Леоне, Парагвай, Республіка Філіппін, Республіка Тринідад і Тобаго, Республіка Корея, Республіка Ель-Сальвадор, Республіка Фіджі, Угорщина, Сейшельські острови, Сингапур, Судан, Фіджі, Угорщина, США, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Чилі	Австрія, Азербайджан, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Бурунді, Венесуельська Республіка Вануату, Греція, Співдружність єрус, Буркіна-Фасо, Габон, Децювіна, Гаїті, Грузія, Демократична Республіка Конго, Єгипет, Індонезія, Індія, Ірак, Італія, Лаосська Мадагаскар, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Республіка Кабо-Верде, Республіка Маврикія, Російська Федерація, Руанда, Литва, Мавританія, Македонія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Мальта, Федеративна Демократична Республіка Танзанія, Того, Узбекистан, Польща, Португалія, Румунія, Коста-Рика, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малаві, Федеративна Республіка Німеччина, Пакистан, Центральноафриканська Республіка Сан-Томе і Принсі, Сербія, Сьєрра-Леоне, Парагвай, Республіка Філіппін, Республіка Тринідад і Тобаго, Республіка Корея, Республіка Ель-Сальвадор, Республіка Фіджі, Угорщина, Сейшельські острови, Сингапур, Судан, Фіджі, Угорщина, США, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Чилі	Прем'єр-президенталізм (Парламент-президенталізм) Бразилія, Бурунді, Венесуельська Республіка Вануату, Греція, Співдружність єрус, Буркіна-Фасо, Габон, Децювіна, Гаїті, Грузія, Демократична Республіка Конго, Єгипет, Індонезія, Індія, Ірак, Італія, Лаосська Мадагаскар, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Республіка Кабо-Верде, Республіка Маврикія, Російська Федерація, Руанда, Литва, Мавританія, Македонія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Мальта, Федеративна Демократична Республіка Танзанія, Того, Узбекистан, Польща, Португалія, Румунія, Коста-Рика, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малаві, Федеративна Республіка Німеччина, Пакистан, Центральноафриканська Республіка Сан-Томе і Принсі, Сербія, Сьєрра-Леоне, Парагвай, Республіка Філіппін, Республіка Тринідад і Тобаго, Республіка Корея, Республіка Ель-Сальвадор, Республіка Фіджі, Угорщина, Сейшельські острови, Сингапур, Судан, Фіджі, Угорщина, США, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Чилі

¹ Країні присвоюється від "0" до "4" балів за кожним з 25 показників, причому максимальна кількість балів становить 100. Ці показники, які мають форму запитань, згруповані у категорії: "політичні права" (0–40 балів) та "громадянські свободи" (0–60 балів).

² Elgie R. List of presidential, parliamentary and other countries (as of 1 August 2018). *The semi-presidential one*. URL: <http://www.semi-presidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/> (Last accessed: 25.03.2021); Elgie R. List of president-parliamentary and premier-presidential countries with dates (as of 28 June 2018). *The semi-presidential one*. URL: <http://www.semi-presidentialism.com/list-of-president-parliamentary-and-premier-presidential-countries-with-dates/> (Last accessed: 25.03.2021); Freedom in the World 2019: Democracy in Retreat. *Freedom House*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf (Last accessed: 25.03.2021).

Продовження табл. 1

Кількість країн у групі		24	23	33
48	Середні показники "рейтингу свободи" згідно з проєктом "Свобода у світі" організації "Freedom House"			
55,4	64,1	56,8	66,4	
Кількість невільних, частково вільних і вільних країн згідно з проєктом "Свобода у світі" організації "Freedom House" (у %)		42,9		
Невільні	Вільні	Невільні	Вільні	Вільні
12 (25,0 %)	23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)
Частково вільні	Вільні	Частково вільні	Вільні	Частково вільні
23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)	12 (50,0 %)
Частково вільні	Вільні	Невільні	Частково вільні	Невільні
12 (25,0 %)	23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	11 (47,8 %)
Частково вільні	Вільні	Частково вільні	Вільні	Частково вільні
23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)	6 (26,1 %)
Частково вільні	Вільні	Невільні	Частково вільні	Невільні
23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)	5 (15,2 %)
Частково вільні	Вільні	Частково вільні	Вільні	Частково вільні
23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)	6 (26,1 %)
Частково вільні	Вільні	Частково вільні	Вільні	Частково вільні
23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)	6 (26,1 %)
Частково вільні	Вільні	Частково вільні	Вільні	Частково вільні
23 (47,9 %)	13 (27,1 %)	4 (16,7 %)	8 (33,3 %)	6 (26,1 %)
Частково вільні	Вільні	Частково вільних і вільних країн згідно з проєктом "Свобода у світі" організації "Freedom House" (у %)	22	31
45	Середні показники "індексу політії" згідно з проєктом "Політія 5"			
4,6	6,2	4,53	1,4	6,8

Закінчення табл. 1

Кількість країн за типами політичних режимів																			
А	ЗА	ВА	Д	ПД	А	ЗА	А	ПД	Д	ВА	Д	ПД	А	ЗА	ВА	Д	ПД		
2	10	5	24	4	2	0	3	10	6	5	4	7	2	0	4	5	13	9	
% країн за типами політичних режимів																			
А	ЗА	ВА	Д	ПД	А	ЗА	ВА	Д	ПД	А	ЗА	ВА	Д	ПД	А	ЗА	ВА	Д	ПД
4,4	22,2	11,1	53,3	8,9	9,5	0	14,3	47,6	28,6	22,7	18,2	31,8	9,1	0	12,9	16,1	42,0	29,0	

1 2

¹ Виняткові випадки (систему правління яких визначити складно, а також перехідні держави, військові диктатури/хунти тощо): Ботсвана, В'єтнам, Гамбія, Еритрея, Замбія, Іран, Кірибаті, КНДР, КНР, Куба, Лівія, Маршаллові острови, Микронезія, М'янма, Науру, ПАР, Південний Судан, Сан-Марино, Суринам, Швейцарія.

² М. Шугарт і Дж. Кері виокремили два різновиди напівпрезиденталізму: прем'єр-президентський (або прем'єр-президенталізм) і президент-парламентський (або президент-парламентаризм). Відмінність між цими різновидами полягає в тому, що в прем'єр-президенталізмі прем'єр-міністр і його кабінет відповідають тільки перед парламентом більшій частині; у президент-парламентаризмі глава уряду та його кабінет відповідають перед президентом і перед парламентом більшістю.

5) найбільша кількість вільних країн характерна для прем'єр-президентських систем правління (17 країн), а найменша – для президент-парламентських систем правління (6 країн); кількість вільних країн серед президентських систем правління становить 13 країн, а серед парламентських систем правління – 12 країн; 6) найбільшу частку вільні країни становлять серед прем'єр-президентських систем правління (51,5 %), а найменшу – серед президент-парламентських систем правління (26,1 %); частка вільних країн серед парламентських систем правління (50,0 %) більш, ніж у півтора рази перевищує частку вільних країн серед президентських систем правління (27,1 %) (див. табл. 1).

Крім того, визначено, що за результатами співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з середніми показниками “рейтингу свободи” (згідно з проектом “Свобода у світі”) найбільш вільними є парламентські, менш вільними – напівпрезидентські, а найменш вільними – президентські системи правління. В рамках напівпрезиденталізму прем'єр-президентські є більш вільними, ніж президент-парламентські системи правління. Зауважимо, що прем'єр-президентські є більш вільними, ніж парламентські системи правління, а президентські є більш вільними, ніж президент-парламентські системи правління (див. табл. 1).

За результатами співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з типами політичних режимів згідно з проектом “Політія 5” зроблено такі висновки: 1) найбільша кількість автократій притаманна для президент-парламентських систем правління (5 країн); немає автократій серед прем'єр-президентських систем правління; по дві автократії визначено серед президентських і парламентських систем правління; 2) найбільшу частку автократії становлять серед президент-парламентських систем правління (22,7 %); менші частки характерні для парламентських (9,5 %) і президентських систем правління (4,4 %); 3) найбільша кількість закритих анократій характерна для президентських систем правління (10 країн); немає закритих анократій серед парламентських систем правління; по чотири закриті анократії визначено серед прези-

Таблиця 2

Співвідношення республіканських конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з типами політичних режимів згідно з проектом "Політія 5"¹ (станом на 2018 рік)²

Президенталізм	Парламентаризм	Напівпрезиденталізм	
		Президент-парламентаризм	Прем'єр-президенталізм (Парламент-президенталізм)
Афганістан, Ангола, Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Гана, Гватемала, Гвінея, Гондурас, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор	Албанія, Бангладеш, Вірменія, Греція, Естонія, Ефіопія, Індія, Ірак, Італія, Лаоська Народна Республіка, Латвія, Ліван, Республіка	Австрія, Азербайджан, Білорусь, Буркіна-Фасо, Камерун, Казахстан, Мадрида, Мозамбік, Намібія, Перу, Республіка Конго, Республіка Конго, Руанда, Україна, Мавританія, Македонія,	Болгарія, Гаїті, Грузія, Демократична Республіка Конго, Єгипет, Ірландія, Кабо-Верде, Киргизька Республіка, Литва, Мавританія, Македонія,

¹ Оцінювання політичних режимів відбувається так: 1) від "–10" до "–6" – автократії; 2) від "–5" до "+5" – анократії; 3) від "+6" до "+10" – демократії. Крім того, передбачено більш поглиблену класифікацію політичних режимів: 1) повні демократії ("–4" до "+10"); 2) демократії (від "+6" до "+9"); 3) відкриті анократії (від "+1" до "+5"); 4) закриті анократії (від "–5" до "0"); 5) автократії (від "–10" до "–6"). Умовні позначення: А – автократії; ЗА – закриті анократії; ВА – відкриті анократії; Д – демократії; ПД – повні демократії.

² Elgie R. List of presidential, parliamentary and other countries (as of 1 August 2018). *The semi-presidential one*. URL: <http://www.sempresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/> (Last accessed: 25.03.2021); Elgie R. List of president-parliamentary and premier-presidential countries with dates (as of 28 June 2018). *The semi-presidential one*. URL: <http://www.sempresidentialism.com/list-of-president-parliamentary-and-premier-presidential-countries-with-dates/> (Last accessed: 25.03.2021); The Polity5 Project. *The Center for Systemic Peace*. URL: <http://www.systemicpeace.org/polityproject.html> (Last accessed: 25.03.2021); Polity data series. Scores for 2018. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Polity_data_series (Last accessed: 25.03.2021).

Закінчення табл. 2

Екваторіальна Гвінея, Республіка Зімбабве, Індонезія, Кенія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Коста-Рика, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малаві, Мексика, Нігерія, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Республіка Корея, Республіка Ель-Сальвадор, Сінгапур, Судан, США, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Чилі	Маврикій, Федеративна Демократична Республіка Непал, Федеративна Республіка Німеччина, Пакистан, Федеративна Республіка Сомалі, Республіка Тринідад і Тобаго, Республіка Фіджі, Угорщина	Сенегал, Сирія, Тайвань, Танзанія, Того, Узбекистан, Центральноафриканська Республіка, Шрі-Ланка	Малі, Молдова, Монголія, Нігер, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Східний Тимор, Туніс, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Республіка Чад, Чехія, Чорногорія																
Кількість країн у групі																			
45	21	22	31																
Середні показники "індексу політії" згідно з проектом "Політія 5"																			
4,6	6,2	4,53																	
		1,4	6,8																
Кількість країн за типами політичних режимів																			
A	ЗА	ВА	Д	ПД	A	ЗА	ВА	Д	ПД										
2	10	5	24	4	2	0	3	10	6	5	4	4	7	2	0	4	5	13	9
% країн за типами політичних режимів																			
A	ЗА	ВА	Д	ПД	A	ЗА	ВА	Д	ПД	A	ЗА	ВА	Д	ПД	A	ЗА	ВА	Д	ПД
4,4	22,2	11,1	53,3	8,9	9,5	0	14,3	47,6	28,6	22,7	18,2	18,2	31,8	9,1	0	12,9	16,1	42,0	29,0

дент-парламентських та прем'єр-президентських систем правління; 4) найбільшу частку закриті анократії становлять серед президентських систем правління (22,2 %); менші частки характерні для президент-парламентських (18,2 %) та прем'єр-президентських систем правління (12,9 %); 5) найбільша кількість відкритих анократій притаманна для президентських та прем'єр-президентських систем правління (по 5 країн), а найменша – для парламентських систем правління (3 країни); чотири відкриті анократії визначено серед президент-парламентських систем правління; 6) найбільшу частку відкриті анократії становлять серед президент-парламентських систем правління (18,2 %), а найменшу – серед президентських систем правління (11,1 %); частка відкритих анократій серед прем'єр-президентських систем правління – 16,1 %, серед парламентських систем правління – 14,3 %; 7) найбільша кількість демократій характерна для президентських систем правління (24 країни), а найменша – для президент-парламентських систем правління (7 країн); 13 демократій визначено серед прем'єр-президентських та 10 серед парламентських систем правління; 8) найбільшу частку демократії становлять серед президентських систем правління (53,3 %), а найменшу – серед президент-парламентських систем правління (31,8 %); частка демократій серед парламентських і прем'єр-президентських систем правління становить відповідно 47,6 % і 42 %; 9) найбільша кількість повних демократій притаманна для прем'єр-президентських систем правління (9 країн), а найменша – для президент-парламентських систем правління (2 країни); 6 повних демократій визначено серед парламентських та 4 – серед президентських систем правління; 10) найбільші частки повні демократії становлять серед прем'єр-президентських і парламентських систем правління 29 % і 28,6 %, а найменші – серед президент-парламентських (9,1 %) та президентських (8,9 %) систем правління (див. табл. 2).

Крім того, визначено, що за результатами співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з середніми показниками “індексу політії” (згідно з проектом “Політія 5”) найбільш демократичними є парламентські,

менш демократичними – президентські та найменш демократичними – напівпрезидентські системи правління. В рамках напівпрезиденталізму прем'єр-президентські є демократичнішими, ніж президент-парламентські системи правління. Зауважимо, що прем'єр-президентські є демократичнішими, ніж парламентські системи правління, а президентські – більш демократичні, ніж президент-парламентські системи правління (див. табл. 2).

За результатами співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Еллі) з типами політичних режимів (за показниками “індексу демократії”) зроблено такі висновки: 1) найбільша кількість авторитарних режимів притаманна для президентських і президент-парламентських систем правління (по 13 країн), а найменша – для парламентських систем правління (2 країни); 6 авторитарних режимів визначено серед прем'єр-президентських систем правління; 2) найбільшу частку авторитарні режими становлять серед президент-парламентських систем правління (56,5 %), а найменшу – серед парламентських систем правління (9,5 %); частка авторитарних режимів серед президентських систем правління (28,9 %) у півтора рази перевищує частку авторитарних режимів серед прем'єр-президентських систем правління (18,8 %); 3) найбільша кількість гібридних режимів характерна для президентських систем правління (13 країн), а найменша – для президент-парламентських систем правління (3 країни); кількість гібридних режимів серед прем'єр-президентських та парламентських систем правління становлять відповідно 9 і 8 країн; 4) найбільшу частку гібридні режими становлять серед парламентських систем правління (38,1 %), а найменшу – серед президент-парламентських систем правління (13 %); частка гібридних режимів серед президентських і прем'єр-президентських систем правління становить відповідно 28,9 % і 28 %; 5) найбільша кількість неповних демократій притаманна для президентських систем правління (17 країн), а найменша – для президент-парламентських систем правління (5 країн); серед прем'єр-президентських та парламентських систем правління визначено відповідно 15 і 8 неповних демократій;

Закінчення табл. 3

Гондурас, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Екваторіальна Гвінея, Республіка Зімбабве, Кенія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Кот-д'Івуар, Малаві, Мексика, Нігерія, Парагвай, Республіка Корея, Республіка Ель-Сальвадор, Сінгапур, Судан, США, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Чилі	Демократична Республіка Ліван, Республіка Маврикій, Мальта, Федеративна Демократична Республіка Непал, Федеративна Республіка Німеччина, Коста-Рика, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малаві, Мексика, Нігерія, Парагвай, Республіка Корея, Республіка Ель-Сальвадор, Сінгапур, Судан, США, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Чилі	Республіка Намібія, Перу, Республіка Конго, Російська Федерація, Руанда, Сенегал, Сиван, Тайвань, Танзанія, Того, Малі, Молдова, Монголія, Узбекистан, Центральноафриканська Республіка, Шрі-Ланка	Республіка Кабо-Верде, Киргизька Республіка, Литва, Мавританія, Македонія, Республіка Руанда, Сенегал, Сиван, Тайвань, Танзанія, Того, Малі, Молдова, Монголія, Нігер, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Східний Тімор, Туніс, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Республіка Чад, Чехія, Чорногорія												
Кількість країн у групі	21	23	32												
Середні показники "індексу демократії"	6,2	5,4 4,5	6,0												
Кількість країн за типами політичних режимів															
A	Г	ІНД	ПД	А	Г	ІНД	ПД								
13	13	17	2	2	8	8	3	13	3	5	2	6	9	15	2
% країн за типами політичних режимів															
28,9	28,9	37,8	4,4	9,5	38,1	38,1	14,3	56,5	13,0	21,7	8,7	18,8	28,0	46,9	6,3

б) найбільшу частку неповні демократії становлять серед прем'єр-президентських (46,9 %), а найменшу – серед президент-парламентських систем правління (21,7 %); частка неповних демократій серед парламентських і президентських систем правління становить відповідно 38,1 % і 37,8 %; 7) найбільша кількість повних демократій характерна для парламентських систем правління (3 країни); по 2 повні демократії визначено серед президентських, президент-парламентських і прем'єр-президентських систем правління; 8) найбільшу частку повні демократії становлять серед парламентських (14,3 %), а найменшу – серед президентських систем правління (4,4 %); частка повних демократій серед президент-парламентських і прем'єр-президентських систем правління становить відповідно 8,7 % і 6,3 % (див. табл. 3).

Крім того, визначено, що за результатами співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з середніми показниками “індексу демократії” найбільш демократичними є парламентські, менш демократичними – напівпрезидентські, а найменш демократичними – президентські системи правління. В рамках напівпрезиденталізму прем'єр-президентські є демократичнішими, ніж президент-парламентські системи правління. Зауважимо, що парламентські є демократичнішими, ніж прем'єр-президентські, а президентські – більш демократичні, ніж президент-парламентські системи правління (див. табл. 3).

Враховуючи результати співвідношення конституційних систем правління (за методикою Р. Елгі) з середніми показниками “рейтингу свободи” (згідно з проектом “Свобода у світі”), “індексу політії” (згідно з проектом “Політія 5”) й “індексу демократії”, визначено, що: 1) за результатами співвідношення конституційних систем правління з середніми показниками “рейтингу свободи” й “індексу демократії” найбільш вільними/найбільш демократичними є парламентські, менш вільними/менш демократичними – напівпрезидентські, а найменш вільними/найменш демократичними – президентські системи правління. Своєю чергою, за результатами співвідношення

конституційних систем правління з середніми показниками “індексу політії” найбільш демократичними є парламентські, менш демократичними – президентські і найменш демократичними – напівпрезидентські системи правління; 2) за результатами співвідношення конституційних систем правління з середніми показниками “рейтингу свободи” та “індексу політії” прем’єр-президентські є більш вільними/більш демократичними, ніж парламентські системи правління. Натомість, за результатами співвідношення конституційних систем правління з середніми показниками “індексу демократії” парламентські є демократичнішими, ніж прем’єр-президентські системи правління; 3) за результатами співвідношення конституційних систем правління з середніми показниками “рейтингу свободи”, “індексу політії” та “індексу демократії” президентські є більш вільними/демократичнішими, ніж президент-парламентські системи правління, а прем’єр-президентські – більш вільними/демократичнішими, ніж президент-парламентські системи правління. В цілому це означає, що найбільш демократичними у середньому є парламентські системи правління та прем’єр-президентський (парламентсько-президентський) різновид напівпрезиденталізму, а менш демократичним і більш авторитарними – президентські системи правління і президентсько-парламентський різновид напівпрезиденталізму.

■ Гетерогенність і типи напівпрезидентської системи правління та їхня взаємозалежність з типами політичних режимів: регіональне порівняння на прикладі країн Європи

Однак теоретизація та типологізація систем державного правління та їхня усереднена й універсалістська (тобто у більшості країн світу) кореляція із типами політичних режимів, про що детально йшлося у попередній частині розділу, не завжди означає, що прямий вибір між президенталізмом, парламентаризмом та напівпрезиденталізмом є самодостатньою проблемою порівняльного аналізу та вибору конституційного дизайну. Річ

у тому, що перелічені та найапробованіші системи правління бувають внутрішньо вкрай різними (особливо це стосується напівпрезиденталізму) і це виявляється у специфічності розуміння демократії та демократизації (чи автократії та автократизації), особливостях партійних і виборчих систем, систем інституційних стримувань, балансів та противаг, політичної структуризації, стабільності й ефективності органів державної влади (особливо урядів та парламентів), детермінант державного устрою. Відповідно, є чимало прикладів демократії і демократизації у рамках президенталізму чи автократії і автократизації в умовах парламентаризму. Окрім того, до демократизації або автократизації може призводити і напівпрезиденталізм чи, якщо точніше, його різні типи. Але постулюючи такий теоретичний висновок про напівпрезиденталізм, не враховано, що ця система правління, на відміну від парламентаризму та президенталізму, – це дуже гетерогенна республіканська система правління, яка здатна диференціюватись на окремі типи з огляду на формальний (інституційно-процесуальний) і фактичний (політично-поведінковий) вплив різних акторів у системі політичних та міжінституційних відносин. На цій підставі доцільно запропонувати цілісну та різносторонню типологізацію напівпрезиденталізму, розглянути його ефекти й наслідки, принаймні регіонально і на прикладі Європи, а вже на цій підставі – у наступній частині розділу – апробувати всі отримані результати до України, зокрема в рамках адекватного й послідовного окреслення становлення, розвитку, викликів та перспектив подальшого розвитку системи правління у нашій державі.

У випадку саме України після розпаду СРСР та отримання незалежності це дуже верифікаційно актуально, оскільки в нашій державі формально з 1996 року, а фактично з 1991 (за винятком лише 1995–1996 років) застосовано й апробовано здебільшого різні опції напівпрезидентської системи правління. Те ж стосується або стосувалось більшості країн Європи (в тому числі тих, що припинили своє існування), які виникли/відновили незалежність після краху Варшавського блоку,

Радянського Союзу і СФРЮ¹, зокрема Азербайджану (з 1995 року, коли було прийнято напівпрезидентську конституцію), Білорусі (з 1996 року), Болгарії (з 1991 року), Боснії і Герцеговини (з 1995 року), Вірменії (у 1995–2017 роках), Грузії (з 2004), Литви (з 1992), Македонії/Північної Македонії (з 1991), Молдови (у 1994–2001 роках і з 2016), Польщі (з 1990), Росії (з 1993), Румунії (з 1991), Сербії (з 2006), Словаччини (з 1999), Словенії (з 1991), Хорватії (з 1991), Чехії (з 2012), Чорногорії (з 2006), Югославії (у 2000–2003 роках). Крім того, напівпрезидентськими були та залишаються й інші країни Європи, зокрема Австрія (з 1945), Ірландія (з 1937), Ісландія (з 1944), Португалія (з 1976), Фінляндія (з 1919), Франція (з 1962), а також Туреччина (в 2007–2018 роках), а натомість всі інші держави у регіоні обрали своїм форматом міжінституційних відносин парламентаризм і лише як виняток (у Кіпрі) – президенталізм.

Політичній науці відомо, що напівпрезидентська система правління є дуже варіативною та може піддаватись типологізації на підставі різних чинників та індикаторів. Річ принаймні у тому, що головна особливість напівпрезиденталізму зводиться до способу формування, діяльності й відповідальності уряду і в цілому системи виконавчої влади. Пояснення полягає у тому, що в напівпрезиденталізмі як системі правління важлива роль у формуванні уряду належить одночасно як президенту, так і парламенту. Це виявляється у тому, що президент може володіти свободою у визначенні складу уряду, але не може не враховувати співвідношення партійно-політичних сил у парламенті, оскільки призначаючи прем'єр-міністра або деяких ключових міністрів (формуючи уряд), президенту неодмінно потрібна згода чи незаперечення парламенту. Крім того, у напівпрезидентських системах правління компетенція президента завжди включає окремі (значні або незначні) повноваження у сфері виконавчої влади, які він може реалізувати самостійно або через уряд. Це

¹ Amorim Neto O., Strøm K. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies. *British Journal of Political Science*. 2006. Vol. 36. No. 4. P. 623.

означає, що в умовах напівпрезиденталізму президент – це глава держави, що типово не відчуває нестачі політичної влади, проте й не є одноосібним керівником держави внаслідок наявності посади впливового прем'єр-міністра, який не є строго підлеглим тільки президентові, адже відповідальний перед президентом та парламентом або лише парламентом¹. Відповідно, взаємовідносини глави держави та уряду у напівпрезиденталізмі визначають як модель “дуалізму виконавчої влади” і це характерна ознака саме цієї системи правління². Доповнюється це і тим, що баланс взаємин та рівень уповноваженості владних інститутів в умовах цієї системи правління визначається не лише інституційно, а й політично, зокрема на підставі врахування партійної афіліації президента та прем'єр-міністра й складу урядового кабінету відносно композиції парламенту. Крім того, важливо хто із політичних акторів – президент, прем'єр-міністр/уряд чи парламент тощо – є визначальним у реальному політичному процесі та міжінституційних відносинах у рамках республік напівпрезидентського формату. З огляду на це, напівпрезидентську систему правління доцільно типологізувати різнорівнево та різнопорядково, хоча й завжди паралельно.

З однієї сторони, формально і на підставі регламентованої логіки колективної відповідальності урядів (перед главою держави і парламентом чи лише парламентом) напівпрезидентські системи правління поділяють на президентсько-парламентські (президент-парламентаризм) і прем'єр-президентські (прем'єр-президенталізм). Останні в пострадянській науці типово іменують парламентсько-президентськими, а натомість у західній науці означають як прем'єр-президентські напівпрезидентські

¹ Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World: A Step towards Executive and Regime Stability. *Comparative Government and Politics*. Boulder, 1984. P. 162–172; Bogdanor V. Semi-presidential systems. *The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions*. Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1987. P. 561–562.

² O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe: the Hungarian case in comparative perspective. *Journal of Communist Studies*. 1993. Vol. 9. No. 3. P. 177–201.

системи правління. М. Шугарт та Дж. Кері зазначають, що ці системи правління і конструкції напівпрезиденталізму потрібно означати як незалежні змінні¹. Так, у прем'єр-президенталізмі прем'єр-міністр та його урядовий кабінет колективно відповідальні лише перед парламентом. Якщо парламент призначає прем'єр-міністра, який ідеологічно та партійно протилежний/опозиційний президентові, останньому доводиться прийняти таке призначення. Результатом є формування уряду, який має парламентську підтримку, а тому взаємовідносини між президентом і кабінетом у цьому випадку є діловими й трансакційними. Натомість у випадку президент-парламентаризму прем'єр-міністр і його урядовий кабінет колективно відповідальні і перед президентом, і перед парламентом. Президент може звільнити прем'єр-міністра і відправити у відставку уряд, а тому взаємовідносини між президентом та прем'єр-міністром є ієрархічними. Якщо парламент намагається призначити супротивника президента прем'єр-міністром, то останній (за винятком ситуацій, коли така логіка є узвичаєною і слугує правилом) ризикує бути відправленим у відставку президентом. Якщо ж президент намагається призначити прем'єр-міністром свого союзника, коли опонує парламенту, то парламент може звільнити прем'єр-міністра. Проте буває і так, що парламент за незгоди з президентом щодо формування чи підтримки/відповідальності уряду можуть відправити у відставку². Однак сам факт перевірки уповноваження президентів достроково розпускати парламенти та призначити їхні вибори слугує важливою підставою

¹ Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 316 p.; Shugart M. Comparative Executive-Legislative Relations. *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford University Press, P. 344–365; Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns. *French Politics*. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.

² Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. New Haven : Yale University Press, 1999. P. 90–115.

внутрішньої таксономії напівпрезиденталізму на класичний (з правом розпуску парламенту) і президент-подібний (без права розпуску парламенту) президент-парламентаризм та на класичний (з правом розпуску парламенту) і парламент-подібний (без права розпуску парламенту) прем'єр-президенталізм. Кейсами класичного президент-парламентаризму у Європі є чи раніше були Австрія, Азербайджан, Білорусь, Вірменія (1995–2005), Ісландія, Португалія (1976–1982), Росія, Україна (1996–2006 та 2010–2014 роках) та Хорватія (1991–2000), президент-подібного президент-парламентаризму – Грузія в 2004–2013 роках й Азербайджан до 2016 року, класичного прем'єр-президенталізму – Болгарія, Боснія і Герцеговина, Вірменія (2005–2017), Грузія, Ірландія, Литва, Молдова, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Україна, Фінляндія (1919–1999), Франція, Хорватія, Чехія і Чорногорія, а парламент-подібного прем'єр-президенталізму – Македонія, Туреччина (2007–2018), Фінляндія і Чорногорія (2006–2007) (невказування років означає чинність в ході аналізу).

З другої сторони, фактичне врахування сутності, природи та конструкції дуалізму виконавчої влади дає підстави виокремлення таких типів напівпрезиденталізму, як системи повністю або частково уніфікованої більшості, системи розділеної більшості, системи повністю або частково уніфікованої меншості, а також системи розділеної меншості. Причиною такої типологізації напівпрезиденталізму є метод розподілу повноважень у виконавчій владі між президентом і прем'єр-міністром у контексті забезпечення їхньої легітимності і відповідальності. Прем'єр-міністр (уряд) залежить від делегування повноважень з боку президента і/чи парламенту та відповідальний перед ними (або тільки перед парламентом), а президент же автономний від парламенту і може діяти за відсутності його підтримки. З огляду на це, в умовах напівпрезиденталізму глава держави може формувати та пропонувати свій порядок дій, навіть коли він передбачає втручання у сферу повноважень прем'єр-міністра. Натомість взаємно прихильні відносини президента, прем'єр-міністра і парламенту (більшості у ньому) зменшують

вірогідність переростання напружених взаємин зазначених інститутів у складні міжінституційні конфлікти¹. На цій підставі треба зазначити, що система уніфікованої більшості як найменш конфліктна опція напівпрезиденталізму передбачає ситуацію, коли президент є членом або прибічником курсу партії прем'єр-міністра, внаслідок чого і президент, і прем'єр-міністр/уряд підтримуються ідентичною парламентською більшістю або більшістю у легіслатурі. Своєю чергою, система розділеної більшості (когабітація) як помірно конфліктна опція напівпрезиденталізму передбачає, що президент на відміну від прем'єр-міністра не наділений підтримкою парламентської більшості чи більшості у легіслатурі. Окремішньо стоїть система розділеної меншості, котра є найконфліктнішою опцією напівпрезиденталізму і передбачає, що ні президент, ні прем'єр-міністр (і взагалі ніхто у цьому відношенні) не має підтримки парламентської більшості чи більшості у легіслатурі, однак за умови, що президент та прем'єр-міністр є політичними супротивниками один одного. Врешті, система уніфікованої меншості як відносно стабільний і не уже конфліктний сценарій напівпрезиденталізму означає, що ані президент, ані прем'єр-міністр (і взагалі ніхто у цьому розумінні) не має стабільної підтримки парламентської більшості чи більшості в легіслатурі, але президент і прем'єр-міністр є однопартійцями, асоційовані з ідентичною політичною силою або є політичними соратниками один одного тощо. Особливістю такої логіки типологізації напівпрезиденталізму є врахування того факту, що вона є мінливою та рухливою, оскільки може переходити з одного різновиду до іншого незалежно від зміни і навіть в ідентичних рамках певних конституційних повноважень політичних інститутів у трикутнику “президент–прем'єр-міністр/уряд–парламент”, а натомість залежно від реального

¹ Литвин В. Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського півпрезиденталізму. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. № 3. С. 25–33; Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. С. 140–149.

політичного процесу та специфіки виборчих систем і головно результатів президентських та парламентських виборів, партійної приналежності центрів виконавчої влади та партійно-політичного складу урядів і парламентів¹. А тому на підставі цієї логіки напівпрезидентські країни потрібно виокремлювати у динаміці, а не як певну більш-менш фіксовану даність і стійкість.

З третьої сторони, формально-фактично напівпрезидентську систему доцільно типологізувати на підставі врахування особливостей дуалізму виконавчої влади й особливостей і сили президентів, прем'єр-міністрів і парламентів. Річ у тому, що серед напівпрезидентських систем правління існують такі, в яких глави держав є слабкими/номінальними (відповідно, значно сильнішими є прем'єр-міністри, урядові кабінети й парламенти), а також такі, де весь політичний процес відбувається навколо президентів, тобто останні є сильними чи навіть всесильними (відповідно, слабкими є повноваження прем'єр-міністрів, урядових кабінетів і парламентів)². Можливий також варіант, коли повноваження президентів та прем'єр-міністрів (урядових кабінетів) є майже ідентичними/сумірними. З огляду на це, доречним є виокремлення таких формально-фактичних підтипів напівпрезиденталізму, як президенціалізований (з сильним чи дуже сильним президентом), парламентаризований або прем'єризований) (зі слабким чи дуже слабким президентом) і збалансований (з президентом, повноваження якого сумірні повноваженням прем'єр-міністра і загалом є помірними). Першу групу серед країн Європи становлять Азербайджан, Білорусь і Росія, а раніше становили Вірменія, Туреччина й

¹ Skach C. The "newest" separation of powers: semi-presidentialism. *International Journal of Constitutional Law*. 2007. Vol. 5. No. 1. P. 93–121; Литвин В. До структуризації та оновлення типології напівпрезиденталізму на підставі особливостей дуалізму, партійної приналежності і відповідальності виконавчої влади та композиції легіслатур. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* : збірник наукових статей. 2019. Вип. 40. С. 26–33.

² Amorim Neto O., Strøm K. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies. *British Journal of Political Science*. 2006. Vol. 36. No. 4. P. 619–643.

Україна, другу групу становлять Австрія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ірландія, Ісландія, Македонія, Сербія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Хорватія, Чехія та Чорногорія, а третю групу становлять Грузія, Литва, Молдова, Польща, Португалія, Румунія, Україна, Франція, а раніше становили Вірменія та Фінляндія. Такий висновок зроблено на підставі застосування різноманітних наявних методик оцінювання сили президентів.

Подібним чином напівпрезиденталізм фазово доцільно типологізувати на підставі врахування повноважень президентів та парламентів із приводу провадження законодавства й партійного складу легіслатур¹. На цій підставі виокремлюють такі опції напівпрезиденталізму, як збалансований, когабітаційний, президент-домінуючий, прем'єр-домінуючий та парламент-домінуючий, і вони позначають ситуації, коли той чи інший політичний інститут (президент, уряд або парламент) має ключову роль і завершальну думку щодо змісту законодавства². Річ у тому, що попри формальну норму, що парламент – це найвищий законодавчий орган, на практиці він не завжди є політичним інститутом, який проводить законодавчу владу унілатерально, оскільки у напівпрезидентських системах правління законодавча влада може залежати від парламенту, президента, уряду тощо³. У цьому розрізі помічаємо, що президент-домінуючий напівпрезиденталізм – це напівпрезидентська система правління, в якій президент має значні односторонні повноваженнями видавати укази з силою законів і право вето, а також контролює парламентську більшість, тому здатний проводити законодавство. Натомість прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм – це така система правління, в якій президент не має істотних повноважень і є символічним лідером, а прем'єр-міністр керує парламентською більшістю і

¹ Jung-Hsiang T. Sub-Types of Semi-presidentialism and Political Deadlock. *French Politics*. 2008. Vol. 6. No. 1. P. 63–84.

² Bahro H. Virtues and Vices of Semi-presidential Government. *Journal of Social Sciences and Philosophy*. 1999. Vol. 11. No. 1. P. 1–37.

³ Skach C. Constitutional Origins of Dictatorship and Democracy. *Constitutional Political Economy*. 2005. Vol. 16. No. 4. P. 347–368.

має владу вести законодавство. Подібно, парламент-домінуючий напівпрезиденталізм – це напівпрезидентська система, в якій президент не має істотних повноважень, кабінетом є уряд меншості, а опозиція керує законодавчою більшістю супроти президента та уряду, внаслідок чого лише парламент може проводити законодавство. На противагу, когабітаційний напівпрезиденталізм – це напівпрезидентська система правління, в якій президент наділений резервними повноваженнями, глава уряду керує законодавчою більшістю та виходить із опозиційної до президента партії, й саме тому президент та прем'єр-міністр ділять владу проводити законодавство тощо. Врешті-решт, збалансований напівпрезиденталізм – це така напівпрезидентська система правління, де опозиційні президент і парламент мають однакові чи приблизно однакові фактичні політичні повноваження, а тому змагаються за владу проводити законодавство.

Доповнюється така багатоскладова логіка типологізації напівпрезиденталізму відмінними рівнями конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади. Відтак загалом типологізація напівпрезидентських систем правління демонструє, що про неї треба говорити з “прикметниками”, які відсилають до певних формальних та фактичних різновидів і фаз/сценаріїв цього формату міжінституційних відносин, які означають систему правління у контексті взаємовідносин між конституційними нормами та політичною практикою. Саме у цьому контексті найпримітніше те, що різні види і комбінації видів напівпрезидентської системи правління проводять певні усереднені ефекти й наслідки напівпрезиденталізму, в тому числі з приводу кореляції з типами політичного режиму і відтак перспективами чи ризиками демократії і демократизації¹. Вони частково відомі політичній науці, а частково оновлюються, і, як засвідчує наше дослідження, у випадку європейського

¹ Elgie R. Executive Leadership in Semi-Presidential Systems // Hart P., Rhodes R.A.W. *Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford : University Press, 2014. P. 472–486.

напівпрезиденталізму можуть мати цілком очікувані та зовсім неочікувані вияви. Це аргументує, що напівпрезиденталізм завжди повинен визначатись, уточнюватись і детермінуватись з огляду на властиву для нього гетерогенність, тобто на усі відомі формальні та фактичні типологізації як незалежні аналітично-порівняльні змінні¹, які проводять відносні ризики/негативи та перспективи/позитиви (загалом ефекти й наслідки) напівпрезиденталізму, в тому числі у рамках їхньої кореляції з типами політичних режимів. Для демонстрування та систематизації очікуваних і неочікуваних ефектів кореляції типів політичних режимів і різновидів напівпрезиденталізму в Європі проаналізовано чинні та історичні кейси різних типів цієї системи правління в країнах регіону станом на грудень 2017 р. (від останнього формального набуття статусу напівпрезидентської системи правління). Серед них до аналізу включено такі, як: Австрія (1945–2017), Азербайджан (1995–2017), Білорусь (1996–2017), Болгарія (1991–2017), Боснія і Герцеговина (1995–2017), Вірменія (1995–2017), Грузія (2004–2017), Ірландія (1937–2017), Ісландія (1944–2017), Литва (1992–2017), Македонія (1991–2017), Молдова (2016–2017), Польща (1990–2017), Португалія (1976–2017), Росія (1993–2017), Румунія (1991–2017), Сербія (2006–2017), Словаччина (1999–2017 рр.), Словенія (1991–2017 рр.), Туреччина (2007–2017), Україна (1996–2017), Фінляндія (1919–2017), Франція (1962–2017), Хорватія (1991–2017), Чехія (2012–2017) та Чорногорія (2006–2017) (деякі з них уже є історичними випадками напівпрезиденталізму).

При цьому, у контексті кореляції типів напівпрезиденталізму з типами і динамікою політичних режимів теоретико-методологічно й практично-емпірично апелюємо до узагальнення про те, що напівпрезиденталізм у різних країнах Європи, принаймні у її Центрально-Східній, Південно-Східній і Східній частинах, які були чи і досі залишаються посткомуністичними, свого часу міг бути і навіть може виявляти найефективнішим засобом переходу від автократії до демократії, хоч, на противагу,

¹ Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism in Democracies, Quasi-democracies, and Autocracies. *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*. London : Palgrave Macmillan, 2016. P. 1–28.

не у всіх випадках увінчався демократизацією та консолідацією демократії, а натомість часто був зразком персоналізації й автократизації політичного процесу і руху в напрямі автократії (навіть якщо раніше було апробовано демократію)¹. Відповідно, було підтверджено, що одні типи напівпрезиденталізму сприяють демократії та демократизації, інші опції – автократії та автократизації, а ще інші проводять гібридні (більш демократичні чи більш автократичні) політичні режими.

Крос-національний і регіональний аналіз кореляції типів політичних режимів та типів напівпрезиденталізму у країнах Європи (принаймні станом на грудень 2017 року) засвідчує, що у цьому контексті є певні кластерні взаємозалежності, які потрібно структурувати за опціями типологізації напівпрезиденталізму. Так, у рамках формальної типологізації напівпрезиденталізму згідно з врахуванням логіки й особливостей відповідальності урядів загалом встановлено, що: прем'єр-президентські системи (всіх видів) проводять значно демократичніші політичні режими, ніж президентсько-парламентські системи (всіх видів)²; президентсько-парламентські системи є найменш

¹ Bayram S. Intra-Democracy Regime Change: Transitions Between Presidential, Parliamentary and Semi-Presidential Systems. *Politologicky Casopis*. 2016. Vol. 23. No. 1. P. 3–22; Elgie R. A Fresh Look at Semi-Presidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112; Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found. *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London: Routledge, 2007. P. 1–13.

² Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Democratic Survival. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 54–79; Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies. *Taiwan Journal of Democracy*. 2007. Vol. 3. No. 2. P. 53–71; Moestrup S. Semi-Presidentialism in Young Democracies: Help or Hindrance? *Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study*. London : Routledge, 2007. P. 30–55; Protsyk O. Semi-Presidentialism under Post-Communism. *Semi-Presidentialism and Democracy*. London: Palgrave Macmillan, 2011. P. 98–116; Elgie R. Premier-Presidentialism, President-Parliamentarism, and Democratic Performance: Indicative Case Studies. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 157–185.

демократичними типами напівпрезиденталізму¹, а натомість прем'єр-президенталізм значно ефективніший та безпечніший для ініціювання, консолідації, стабілізації і “виживання” демократії²; усереднено найдемократичнішими серед типів напівпрезиденталізму є випадки класичного прем'єр-президенталізму, дещо менш демократичними – кейси парламент-подібного прем'єр-президенталізму, а найавтократичнішими – сумірно випадки класичного президент-парламентаризму й президент-подібного президент-парламентаризму.

Доповнюється це тим, що демократичності напівпрезиденталізму сприяє не збільшення/розширення, а зменшення/звуження сфери повноважень президентів і контраверсійна динаміка розвитку повноважень прем'єр-міністрів й урядів на тлі уповноваженості легіслатур. Зумовлено це тим, що президент-парламентаризм, особливо з посадою сильного чи дуже сильного президента, який наділений значними законодавчими (неполітичними) і незаконодавчими (політичними) повноваженнями (передусім на видання указів із силою закону та чинення тиску на можливий розвиток міжпартійної конкуренції, через що збільшується ймовірність монополізації ним влади) в умовах слабкості й неінституціоналізованості партійної системи і системи стримувань, балансів й противаг, усереднено результується небажанням глави держави брати участь у розподілі влади³, а відтак і негативно впливає на здатність країн демократизуватись та забезпечувати змагальність політичного процесу, а натомість позначається на поширенні автократичних практик. На противагу, прем'єр-

¹ Sedelius T., Linde J. Unravelling Semi-Presidentialism: Democracy and Government Performance in Four Distinct Regime Types. *Democratization*. 2018. Vol. 25. No. 1. P. 136–157.

² Ecevit Y., Karakoç E. The perils of semi-presidentialism: Confidence in political institutions in contemporary democracies. *International Political Science Review*. 2017. Vol. 8. No. 1. P. 4–20; Elgie R., Schleiter P. Variation in the Durability of Semi-Presidential Democracies. *Semi-Presidentialism and Democracy*. London: Palgrave, 2011. P. 42–60.

³ Elgie R., Moestrup S. The Choice of Semi-Presidentialism and Its Consequences. *Semi-Presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London : Routledge, 2007. P. 237–248.

президенталізм, особливо з слабким або навіть номінальним президентом, виконавчою владою парламентського чи парламент-подібного типу та змагальною партійною системою, усереднено приводить до зниження рівня концентрації та монополізації влади в руках глави держави та/або будь-якого з центрів виконавчої влади, а тому він є корисним для зміцнення демократії¹.

Своєю чергою, у рамках фактичної типологізації напів-президенталізму згідно з сутністю, природою і конструкціями дуалізму виконавчої влади підтверджено, що: системи розділеної більшості та розділеної меншості, будучи значно більш конфліктними, аніж системи уніфікованої більшості та уніфікованої меншості, в середньому не проводять або майже не зумовлюють недемократичні режими і нестабільні демократичні практики чи не зменшують перспективи розвитку демократичних режимів і демократизації політичних режимів²; системи розділеної більшості та розділеної меншості позиціонуються як максимально близькі до теоретичної сутності конструкції подвійної виконавчої влади, яка сприяє партійній незгуртованості, широкому політично-ідеологічному представництву і консенсусу, гнучкості, балансам, стримуванням та проти-вагам, політичній відповідальності, хоч, на протипагу, через затягування і сповільнення процесів прийняття політичних та владно-управлінських рішень³. Додатково виявлено, що збільшення конфліктів між президентами та прем'єр-міністрами у системі

¹ Protsyk O. *Semi-Presidentialism under Post-Communism. Semi-Presidentialism and Democracy*. London : Palgrave Macmillan, 2011. P. 98–116.

² Elgie R. The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated? *Democratization*. 2008. Vol. 15. No. 1. P. 49–66; Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Democratic Survival. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 54–79; Elgie R., McMenamin I. Semi-presidentialism and Democratic Performance. *Japanese Journal of Political Science*. 2008. Vol. 9. No. 3.P. 323–340.

³ Holmes S. The Postcommunist Presidency. *East European Constitutional Review*. 1993. Vol. 2. No. 4. P. 36–39; Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work. *European Journal of Political Research*. 1997. Vol. 31. No. 1. P. 128–146; Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. London : Macmillan, 1997. P. 94.

дуалізму виконавчої влади, особливо в періоди розділеного правління і передусім в умовах неопатримоніалізму, втручання військових у політику чи ініціювання режимів громадянських диктатур, все-ж призводить до фрагільності молодих демократій і їхнього автократичного відкату та розвороту¹.

Водночас аргументовано, що навіть попри те, що проблеми демократії у рамках напівпрезиденталізму можуть часто генеруватись системами розділеного та уніфікованого правління², але все ж таки недемократичність і неефективність цих систем не є беззастережними або безумовними наслідками когабітацій і систем розділеної меншості, а натомість залежать від низки інших чинників. Серед них дуже важливими є інституційно-процесуальні і політично-поведінкові чинники, які охоплюють і нормативний баланс дуалізму влади між президентом, урядом й парламентом, і політичні проблеми координації відносин між ними. Відповідно, очевидно, що кореляція фактичних типів напівпрезиденталізму і типів політичних режиму похідна від розуміння аналізованої системи правління як своєрідного “маятника”, інституційна продуктивність і демократично-автократична динаміка якого залежать від атрибутів формальної/нормативної та фактичної/матеріальної реальності, у якій функціонують ті чи інші кейси напівпрезиденталізму³. На цьому тлі, усереднено виявлено, що найдемократичнішими є системи

¹ Jung-Hsiang T. Semi-presidentialism and Democratic Breakdown. Paper prepared for *International Political Science Association World Congress* (Santiago, July 12–16). Santiago, 2009. 15 p.; Kirschke L. Semipresidentialism and the Perils of Power-Sharing in Neopatrimonial States. *Comparative Political Studies*. 2007. Vol. 40. No. 11. P. 1372–1394; Skach C. Borrowing Constitutional Designs. *Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic*. Princeton University Press, 2005. 151 p.

² Elgie R. Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008. *Government and Opposition*. 2010. Vol. 45. No. 1. P. 29–49; Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies. *Taiwan Journal of Democracy*. 2007. Vol. 3. No. 2. P. 53–71.

³ Jung-Hsiang T. Semi-presidentialism and Democratic Breakdown. Paper prepared for *International Political Science Association World Congress* (Santiago, July 12–16). Santiago, 2009. 15 p.

повністю уніфікованої меншості, дещо менш демократичними – системи частково уніфікованої меншості, розділеної меншості і розділеної більшості, а найменш демократичними і відтак найбільш автократичними – системи повністю та частково уніфікованої більшості. Інакше кажучи, було обґрунтовано, що демократичності політичних режимів у напівпрезиденталізмі сприяють не системи більшості, а системи меншості і не стільки системи уніфікованого правління, скільки системи розділеного правління, а також сумірно системи повністю уніфікованого правління та системи частково уніфікованого правління й сумірно системи розділеної більшості та розділеної меншості.

У підсумку це дало змогу аргументувати, що системи розділеної більшості і розділеної меншості корелюють зі значно вищими, аніж теоретично очікувано, показниками якості та рівня демократії, а відтак і зі значно нижчими ризиками автократизації, але все ж характеризуються небезпеками стабільності, “виживання” і пролонгації демократій¹. Відповідно, жодне застереження стосовно очікуваних наслідків напівпрезиденталізму не робить його узагальнено більш вразливим із приводу колапсу демократії й автократизації. Більше того, це чітко обґрунтовує, що стримування, перевірки, противаги та баланси, конституційна гнучкість та політична (міжінституційна) інтеграція перевершують будь-які потенційно негативні наслідки систем розділеної більшості та розділеної меншості для демократії та демократизації². Тому міжінституційна нестабільність у напівпрезиденталізмі не обов’язково є тривожним знаком, адже може сприяти розвитку

¹ Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and the Performance of Democracy. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 80–105; Elgie R. Conclusion. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. New York : Oxford University Press, 2011. P. 175–189.

² Kim Y. A Troubled Marriage? Divided Minority Government, Cohabitation, Presidential Powers, President-Parliamentarism and Semi-Presidentialism. *Government and Opposition*. 2015. Vol. 50. No. 4. P. 652–681.

та консолідації демократії, хоча й потребує пристальної уваги у молодих державах.

Врешті, у рамках формально-фактичної типологізації напівпрезиденталізму, в тому числі на підставі врахування формальних та фактичних повноважень головних політичних інститутів, було виявлено, що демократіям і демократизації у напівпрезиденталізмі сприяють його головні прем'єризovanі чи парламентаризовані та зазвичай збалансовані варіації, а натомість автократіям та автократизації – передусім президенціалізовані та рідше збалансовані варіації¹. Доповнює цей висновок той безумовний факт, що негативно на перспективи демократії в тій чи іншій напівпрезидентській системі впливає спроможність значно уповноваженого президента контролювати більшість у легіслатурі і субординованого собі прем'єр-міністра². Також у цьому розрізі було встановлено, що значна легітимність і вповноваженість президента й президенціалізація напівпрезиденталізму традиційно ведуть до деконсенсуалізації, монополізації, бюрократизації, централізації й автократизації напівпрезиденталізму та недоліків, слабкості і навіть колапсу демократій, всенародного представництва й підзвітності³.

¹ Elgie R., Moestrup S. The Choice of Semi-Presidentialism and Its Consequences. *Semi-Presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London : Routledge, 2007. P. 237–248; Elgie R., Moestrup S. The impact of semi-presidentialism on the performance of democracy in Central and Eastern Europe. *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*. Manchester : Manchester University Press, 2008. P. 257; Jung-Hsiang T. Semi-presidentialism and Democratic Breakdown. Paper prepared for *International Political Science Association World Congress* (Santiago, July 12–16). Santiago, 2009. 15 p.

² Kim Y. A Troubled Marriage? Divided Minority Government, Cohabitation, Presidential Powers, President-Parliamentarism and Semi-Presidentialism. *Government and Opposition*. 2015. Vol. 50. No. 4. P. 652–681; Lijphart A. Introduction. *Parliamentary Versus Presidential Government*. New York : Oxford University Press, 1992. P. 1–27.

³ Protsyk O. Cabinet Decision-Making in Ukraine: The Dual Executive and the Diffusion of Policy-Making Authority. *Democratic Governance in Central and East European Countries: Challenges and Responses for the 21st Century*. Bratislava : NISPAcee, 2006. P. 19; Schleiter P., Morgan-

Натомість протилежна логіка властива для випадків значної і навіть надмірної уповноваженості прем'єр-міністрів й парламентів та прем'єризації і парламентаризації напівпрезиденталізму¹. Однак із ремаркою, згідно з котрою, з одного боку, надмірно формально чи фактично уповноважені президенти можуть і не бути причиною “ерозії” або краху демократії й автократизації політичного режиму в рамках напівпрезиденталізму, а з іншого боку – автократизація і деконсолідація демократії можуть бути ендогенними чинниками вибору напівпрезиденталізму².

Відповідно, при виборі типів напівпрезиденталізму мотиви різних політичних акторів та творців конституцій можуть суттєво відрізнитись. Якщо вони шукають механізму для поступу і консолідації демократії й забезпечення міжінституційних рівноваг, то їхня увага повинна бути зосереджена на такому усередненому варіанті напівпрезиденталізму, який: формально є прем'єр-президенталізмом (причому бажано у його класичній формі); формально-фактично є прем'єризаним або ж хоча б збалансованим, а не президенціалізованим; фактично максимально уникає чи унеможливорює системи повністю уніфікованої більшості, а відтак характеризується помітними

Jones E. *Russia: The Benefits and Perils of Presidential Leadership. Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*. Manchester : Manchester University Press, 2008. P. 159–179; Gandhi J. *The Role of Presidential Power in Authoritarian Elections. Constitutions in Authoritarian Regimes*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. P. 206–213; Fruhstorfer A. *Recent Debates and Advances in the Scholarly Examination of Presidential Institutions. French Politics*. 2016. Vol. 14. No. 2. P. 254–271; Cheibub J. A. *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 202 p.

¹ Moestrup S. *Semi-Presidentialism in Young Democracies: Help or Hindrance? Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study*. London : Routledge, 2007. P. 30–55; Protsyk O. *Semi-Presidentialism under Post-Communism. Semi-Presidentialism and Democracy*. London: Palgrave Macmillan, 2011. P. 98–116; Beliaev M. *Presidential Powers and Consolidation of New Postcommunist Democracies. Comparative Political Studies*. 2006. Vol. 39. No. 3. P. 375–398.

² Elgie R., McMenamin I. *Semi-presidentialism and Democratic Performance. Japanese Journal of Political Science*. 2008. Vol. 9. No. 3. P. 323–340.

конфліктами у системі дуалізму виконавчої влади. Якщо ж політичні актори та “конституційні інженери” шукають механізму забезпечення стабільності, консервації й авторитаризації режиму та централізації влади із максимальним уникненням міжінституційних рівноваг, то їхня увага повинна бути зосереджена на усередненому варіанті напівпрезиденталізму, який: формально є президент-парламентаризмом (причому бажано у його класичній формі); формально-фактично є президентіалізованим чи хоча би прем’єризаним, а не збалансованим; фактично максимально сприяє або гарантує системи повністю уніфікованої більшості, а відтак і характеризується незначними конфліктами у системі дуалізму виконавчої влади¹. Більше того, очевидно, що напівпрезиденталізм може бути повністю усвідомленим політичними елітами й цілеспрямованим варіантом творення сильної держави, забезпечення компромісу, становлення та “виживання” авторитарного режиму² й заохочення і кооптації політичної опозиції й контреліти, завуальовано та штучно вирішуючи собою всі ризики та недоліки інших систем правління.

Загалом аналіз і порівняння ефектів різних типів напівпрезиденталізму та їхньої кореляції із типами політичних режимів у країнах Європи, в тому числі у категоріях їхнього демократичного чи авторитарного “виживання”, дає підстави стверджувати, що цей взаємозв’язок не настільки

¹ Литвин В. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 815 с.; Литвин В. Усереднені ефекти і наслідки різних типів європейського напівпрезиденталізму: очікувані та неочікувані вияви. *Problemy Bezpieczeństwa w Procesach Politycznej i Społecznej Transformacji w Krajach Europy Środkowo-Wschodniej: Materiały z Międzynarodowej Polsko-Ukraińskiej Konferencji Naukowej* / pod red. Z. Białoblockiego, A. Romanyuka i W. Łytwyна. Kutno: Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, 2019. S. 108–117.

² Gandhi J. *Political Institutions under Dictatorship*. New York : Cambridge University Press, 2008. 260 p.; Svoboda M. *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 228 p.

однозначний і простий, як це очікувано теоретично. Виявляється це у тому, що на підставі з'ясування ефектів різних типів напівпрезиденталізму встановлено, що ця система правління не обов'язково функціонує як стабілізуючий або неконфліктний компроміс, зокрема між мажоритарними крайнощами президенталізму та потенційно дестабілізуючою фрагментацією і поляризацією парламентаризму. Хоча суто статистично (див. табл. 4) напівпрезиденталізм (і в молодих, і в консолідованих політиях) загалом не менше, а навіть більше демократичний, ніж президенталізм, але менш демократичний, ніж парламентаризм¹, хоча й ситуативно може бути на стільки ж демократичним, як і парламентаризм², а також сумірно з президенталізмом або парламентаризмом спричиняти колапси демократії внаслідок переворотів або інших чинників³.

-
- ¹ Moestrup S. Semi-Presidentialism in Young Democracies: Help or Hindrance? *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London : Routledge, 2007. P. 35; Svolik M. Authoritarian Reversals and Democratic Consolidation. *American Political Science Review*. 2008. Vol. 102. No. 2. P. 162; Gunther R. The Relative Merits (and Weaknesses) of Presidential, Parliamentary and Semi-Presidential Systems: The Background to Constitutional Reform. *Journal of Social Sciences and Philosophy*. 1999. Vol. 88. No. 3. P. 61–92; Brusis M., Thiery P. Defects of Democracy and Options for Institutional Reform. *Strategic Insights*. 2005. Vol. 4. No. 12. URL: <https://www.hsdl.org/?view&did=458175> (Last accessed: 30.03.2021); Sedelius T., Linde J. Unravelling Semi-Presidentialism: Democracy and Government Performance in Four Distinct Regime Types. *Democratization*. 2018. Vol. 25. No. 1. P. 136–157.
 - ² Samuels D., Shugart M. Presidents, Prime Ministers, Parties, and Mandate-Representation: A Global Test. *Prepared for Presentation at the 2006 Meeting of the American Political Science Association*. Philadelphia. 2006. 35 p.
 - ³ Moestrup S. Semi-Presidentialism in Young Democracies: Help or Hindrance? *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London : Routledge, 2007. P. 40.

Таблиця 4

Усереднені особливості й наслідки кореляції типів напівпрезиденталізму
і типів політичних режимів у країнах Європи
(станом на грудень 2017 року)

Типи напівпрезиденталізму / Індикатори типологізації політичних режимів	Усереднений тип політичного режиму (проект "Політія 4": від "-10" до "+10")	Усереднений тип політичного ре- жиму ("Свобода у світі": від "1" до "7")
Формальна типологізація напівпрезиденталізму		
Класичний президент-парламентаризм	+1,6	3,7
Президент-подібний президент-парламентаризм	+1,7	4,2
Класичний прем'єр-президенталізм	+8,4	2,1
Парламент-подібний прем'єр-президенталізм	+7,3	2,8
Фактична типологізація напівпрезиденталізму		
Система повністю уніфікованої більшості	+6,3	2,7
Система частково уніфікованої більшості	+7,7	2,3
Система розділеної більшості	+8,6	2,0
Система повністю уніфікованої меншості	+9,1	1,9
Система частково уніфікованої меншості	+8,7	2,3
Система розділеної меншості	+8,9	2,1
Формально-фактична типологізація напівпрезиденталізму		
Парламентаризований напівпрезиденталізм	+9,3	1,8
Президенціалізований напівпрезиденталізм	+0,3	4,6
Збалансований напівпрезиденталізм	+7,8	2,4

Водночас простежено й інші інституційні та неінституційні залежності, які впливають на демократичність або автократичність напівпрезиденталізму. Зокрема підтверджено, що демократії і демократизації напівпрезиденталізму, незалежно від його типологізації, сприяє приріст показників соціально-економічного розвитку, втім числі внутрішнього валового продукту на душу населення і національного багатства в країні¹, оскільки колапси

¹ Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Democratic Survival. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 54–79; Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and the Performance of Democracy. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 80–105.

демократії та автократичні розвороти напівпрезиденталізму частіше відбуваються у відносно несприятливих соціально-економічних і фінансових обставинах¹. Заслугує уваги і те спостереження, що демократичність напівпрезиденталізму збільшується і консолідується у випадку помірної поляризації і фракціоналізації партійних систем, а відтак й усталення помірного (а не обмеженого або надмірного) рівня міжпартійної конкуренції, а автократичність напівпрезиденталізму натомість зумовлюється надмірним рівнем поляризації партійних систем й усталоюється через обмежений рівень конкуренції².

Підсумовуючи особливості кореляції напівпрезиденталізму (загалом), і окремих його типів (зокрема), а також інших систем правління з типами (демократією та автократією) і векторами розвитку (демократизацією та автократизацією) політичних режимів, аргументуємо, що для напівпрезиденталізму притаманні інституційно-процесуальні і політично-поведінкові ризики (негативи) та перспективи (позитиви). Вони є надійнішими та зваженішими індикаторами вибору систем державного правління, зокрема у контексті інституційних, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших умов їхнього виникнення й функціонування, аніж жорстка критика кожної з них³, оскільки в різних ситуаціях вони можуть виявлятися по-різному, підводячи або віддаляючи від "хорошої" системи правління⁴. Водночас доводячи, що справжньої відповіді на питання про те, яка ж система правління "найкраща", хоча би найдемократичніша, поки що немає. Річ у тому, що "немає" "чарівного інгредієнта" для успішної демократичної консолідації

¹ Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies. *Taiwan Journal of Democracy*. 2007. Vol. 3. No. 2. P. 53–71.

² Elgie R., Schleiter P. Variation in the Durability of Semi-Presidential Democracies. *Semi-Presidentialism and Democracy*. London : Palgrave, 2011. P. 55–56.

³ Lipset S. The Centrality of Political Culture. *Journal of Democracy*. 1990. Vol. 1. No. 4. P. 80.

⁴ Fabbrini S. Presidents, Parliaments, and Good Government. *Journal of Democracy*. 1995. Vol. 6. No. 3. P. 128–129.

..., оскільки вибір різних інститутів веде до різних результатів”¹, які, щоправда, підраховуються не арифметично, а алгебраїчно, а також усталюються не як одноразовий акт, а як відносно тривалий процес, за допомогою якого система правління набуває цінності та стійкості, а відтак й інституціоналізується. У випадку напівпрезиденталізму це найцікавіше тому, що критиці найчастіше піддаються особливості і структури “виживання” демократій, а схваленню – передумови якості демократії. Причому критики напівпрезиденталізму тяжіють до твердження, що ця система правління впливає на колапс демократії, а прихильники напівпрезиденталізму – що ця система правління посилює шанси демократичного розвитку².

■ **Становлення, розвиток, виклики і перспективи подальшого поступу напівпрезидентської системи правління в Україні у контексті конструювання демократичної держави**

У цьому контексті, головню в рамках європейського досвіду та практики, особливо пристальної уваги і розгляду заслуговує напівпрезидентська система правління в Україні, яка є одним з найяскравіших, але водночас і найскладніших кейсів інституційно-процесуальної та політично-поведінкової функціональності і волатильності напівпрезиденталізму не лише у Європі, а й загалом у світі. Річ у тому, що Україна історично (з 1991 р., за винятком періоду 1995–1996 рр., але конституційно з 1996 р.³) характеризується коливаннями між різними типами напівпрезиденталізму, які в одному випадку

¹ Schmitter P. Twenty-Five Years, Fifteen Findings. *Journal of Democracy*. 2010. Vol. 21. No. 1. P. 24.

² Beuman L. Semi-Presidentialism in a New Post-Conflict Democracy: The Case of Timor-Leste : PhD thesis. Dublin, 2013. 249 p.

³ Бялоблцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн східної Європи : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 197, 213–214; Matsuzato K. Semi-presidentialism in Ukraine: Institutional Centristism in Rampant Clan Politics. *Demokratizatsiya*. 2005. Vol. 13. No. 1. P. 45–58.

ведуть до пролонгації і стабілізації міжінституційних відносин, але автократизації політичного режиму, а в іншому випадку зумовлюють політичну й інституційну дестабілізацію поряд з відносною демократизацією політичного режиму (детально див. табл. 5). Тому для України вкрай гострою була і є проблема вибору належних, ефективних та стабільних інституційно-процесуальних і політично-поведінкових опцій розвитку й реформування системи правління, але передусім чинного напівпрезиденталізму.

Це особливо актуально на тлі практики варіативного досвіду в Україні (у 1991–2020 роках, але за винятком періоду 1995–1996) таких гетерогенних видів напівпрезиденталізму, як формально і фактично (інституційно-процесуально та політично-поведінково): збалансований президент-подібний президент-парламентаризм упродовж грудня 1991 – червня 1995 року¹, президенціалізований класичний президент-парламентаризм упродовж червня 1996 – січня 2006 року та жовтня 2010 – лютого 2014 року²; збалансований класичний прем'єр-президенталізм упродовж січня 2006 – вересня 2010 року і лютого–березня 2014. – серпня 2019 року³; президенціалізований

¹ Бялоблонецький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн східної Європи : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 192–194; Boban D. "Minimalist" concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states? *Politička misao*. 2007. Vol. 44. No. 5. P. 164; Protsyk O. Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine. *Europe-Asia Studies*. 2003. Vol. 55. No. 7. P. 1077–1095; Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. New York : Cambridge University Press, 1992. P. 23–27.

² Бялоблонецький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 204; Kudelia S. If Tomorrow Comes: Power Balance and Time Horizons in Ukraine's Constitutional Politics. *Demokratizatsiia*. 2013. Vol. 21. No. 2. P. 151–178.

³ Литвин В. Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління. *Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації "Академія політичних наук"*. 2016. Вип. 4. С. 161–180.

класичний прем'єр-президенталізм, починаючи з серпня 2019 року. Вони окреслювались різноманітними, але волатильними чергуваннями, конструкціями і конфігураціями взаємин президентів, прем'єр-міністрів/урядів та партій і депутатів (які компонували більшість і меншість) у легіслатурах (див. табл. 5), а відтак по-різному впливали на перспективи демократизації України¹. Особливо з огляду на те, що зміни та чергування системи правління (передусім напівпрезиденталізму) в Україні переважно відбувались на тлі клієнтелістських, аполітичних/апартійних, персоналістських і кланово-олігархічних характеристик пострадянської політики, а також взаємного зміцнення відносин формальних та неформальних політичних акторів². Головна причина у тому, що ті, хто мав фактичну владу, використовували її для зміни формальних правил (й отримання більшої формальної влади), а ті, хто мав формальну владу, використовували її для набуття та концентрації/централізації фактичної влади, чим окреслювалась політична конкуренція між президентами і легіслатурами щодо контролю процесів формування, функціонування й відповідальності урядів в Україні.

У підсумку зафіксовано, що хоч різні етапи розвитку системи правління в Україні і характеризувались своїми інституційно-процесуальними та формально-фактичними атрибутами політичних і міжінституційних відносин, все-ж усереднено

¹ Литвин В. Етапи розвитку та різновиди напівпрезиденталізму в Україні (1991–2015 рр.). *Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Środkowo-Wschodniej: Czynniki Konceptyjne i Instytucjonalne* : praca zbiorowa / pod red. Z. Białoblockiego i A. Romanyuka. Kutno, 2015. S. 119–124; Сидорчук О. Третій тип республіканського правління: чи є Україна напівпрезидентською республікою? *Наукові записки НАУКМА: Політичні науки*: зб. наук. пр. 2013. Т. 147. С. 30–34.

² D'Anieri P. *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics and Institutional Design*. Routledge: M. E. Sharp, 2007. P. 51, 61; Kudelia S. *If Tomorrow Comes: Power Balance and Time Horizons in Ukraine's Constitutional Politics*. *Demokratyzatsiia*. 2013. Vol. 21. No. 2. P. 151–178; Matsuzato K. *Semi-presidentialism in Ukraine: Institutional Centristism in Rampant Clan Politics*. *Demokratyzatsiia*. 2005. Vol. 13. No. 1. P. 45–58; Protsyk O. *Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine*. *Europe-Asia Studies*. 2003. Vol. 55. No. 7. P. 1077–1095.

специфіка українського напівпрезиденталізму, принаймні від моменту його вибору у форматі конституціоналізації, полягала у циклічній ротації здебільшого президенталізованого президент-парламентаризму (а останнім часом і прем'єр-президенталізму) та збалансованого прем'єр-президенталізму. Причому перший більше сприяв централізації і монополізації влади й автократизації політичного режиму (часів президентства Л. Кучми і В. Януковича, коли політичний режим України тяжів до електорального/змагального авторитаризму, а також умовно від моменту початку президентства В. Зеленського, адже політичний режим у цей час також почав ставати менш демократичним), а другий ж – децентралізації та демонополізації влади й демократизації політичного режиму (часів президентства В. Ющенко, а також частково у 2014–2019 роках часів президентства В. Порошенка, коли політичний режим України тяжів до електоральної демократії)¹ (див. табл. 5). Хоча загалом і для одного, і для іншого різновиду напівпрезиденталізму в Україні були притаманні доволі значні конфлікти у системі горизонтального дуалізму виконавчої влади, а також загалом у системі виконавчо-законодавчих відносин у трикутнику “глава держави – уряд – парламент”, які заважали інституціоналізації системи державного правління і демократизації в Україні².

¹ Литвин В. Етапи розвитку та різновиди напівпрезиденталізму в Україні (1991–2015 рр.). *Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Konceptyjne i Instytucjonalne* : праца zbiorowa / pod red. Z. Bialoblockiego i A. Romanyuka. Kutno, 2015. S. 119–124; Литвин В. Напівпрезидентська система правління: конституційно-правові виклики та перспективи для України на фоні світового інституційного досвіду. *Конституція України: політико-правові виклики і перспективи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26 черв. 2014 р.) Львів, 2014. С. 38–63; Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні. *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*. 2014. Nr. 2. S. 156–181.

² Sedelius T. Towards presidential rule in Ukraine: hybrid regime dynamics under semi-presidentialism. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2012. Vol. 5. No. 1. P. 20–45.

Водночас доволі специфічною виявилась ситуація, починаючи із 2019 року – часів президентства В. Зеленського, – оскільки у цей час президенціалізація напівпрезиденталізму в Україні відбулась не стільки формально (як раніше – зокрема внаслідок зміщення від прем'єр-президенталізму до президент-парламентаризму), скільки фактично – за рахунок апробації першого в політичній історії незалежної України досвіду системи повністю уніфікованої однопартійної більшості, очолюваної популярним президентом як лідером цієї більшості (вперше за прикладом Франції) (див. табл. 5).

Умовні позначення: АПУ – Аграрна партія України; В – Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"; ВЛ – Блок Литвина; ВРР – Блок Петра Порошенка; ВУТ – Блок Юлії Тимошенко; КПУ – Комуністична партія України; NDP – Народно-демократичної партія; NDPU – Народно-демократичної партія України; NF – "Народний фронт"; NRU – Народний рух України; NU – "Наша Україна"; NU-NS – "Наша Україна – Народна самооборона"; OS – Об'єднання "Самопоміч"; PDVU – Партія демократичного відродження України; PPPU – Партія промисловців і підприємців України; PR – Партія регіонів; PRP – Партія "Реформи і порядок"; PRVU – Партія регіонального відродження України; PZU – Партія зелених України; RPL – Радикальна партія Ляшка; S – Всеукраїнське об'єднання "Свобода"; SDPU(о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана); SN – партія "Слуга народу"; SPU – Соціалістична партія України; SU – партія "Сильна Україна"; TU – партія "Трудова Україна"; U – "Український демократичний альянс за реформи"; UV – парті "Україна – Вперед!"; УС – партія "Єдиний центр"; ZYU – Блок "За єдину Україну"; н.п. – непартійний/непартійні; н. д. – недоступні дані.

Таблиця 5

Типи напівпрезидентської системи правління та їхня кореляція з політичними режимами в Україні (1991–2020 роки)

Період	Система правління	Тип напівпрезидентської системи правління				Президент (дата повноважень, партія / афіліація (% парл. мандатів))	Прем'єр-міністр (дата повноважень), партія / афіліація (% парл. мандатів)	Склад уряду: перелік партій (% парл. мандатів)	Політичний режим	
		Формальний (інституційно-процесуальний) тип	Фактичний (політично-поведінковий) тип	Формально-фактичний тип	Проект "Свобода у світ"				Проект "Політ"я	
Серпень – грудень 1991 р.	Парламентська (фактично)	–	–	–	Президент (дата повноважень, партія / афіліація (% парл. мандатів))	–	–	–	–	–
									–	–
Грудень 1991 р. – червень 1995 р.	Напівпрезидентська	Президент-подібний президент-парламентаризм	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Л. Кравчук (05.12.1991 – 19.07.1994), н.п.	В. Фокін (18.04.1992 – 01.10.1992), н.п.	КРУ + РДВУ + н.п. (63,3)	+6	3,0	–
				Збалансований						
				Збалансований						
				Збалансований						
Грудень 1991 р. – червень 1995 р.	Напівпрезидентська	Президент-подібний президент-парламентаризм	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Л. Кравчук (05.12.1991 – 19.07.1994), н.п.	Л. Кучма (27.10.1992 – 21.09.1993), н.п.	КРУ + РДВУ + н.п. (63,3)	+5	4,0	–
				Збалансований						
Грудень 1991 р. – червень 1995 р.	Напівпрезидентська	Президент-подібний президент-парламентаризм	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Л. Кравчук (05.12.1991 – 19.07.1994), н.п.	Ю. Звягильський (в.о.) (22.09.1993 – 15.06.1994), н.п.	КРУ + РДВУ + н.п. (63,3)	+7	3,5	–
				Збалансований						
Червень 1995 р. – червень 1996 р.	Президентська	–	–	Збалансований	Л. Кравчук (05.12.1991 – 19.07.1994), н.п.	В. Масол (16.06.1994 – 08.06.1995), н.п.	NRU + РДВУ + SDRU(о) (7,4) + н.п.	+7	3,5	–
				Збалансований						
Червень 1995 р. – червень 1996 р.	Президентська	–	–	–	Л. Кравчук (05.12.1991 – 19.07.1994), н.п.	Є. Марчук (08.06.1995 – 27.05.1996), н.п.	NRU + РДВУ + SDRU(о) (7,4) + н.п.	+7	3,5	–
				–						
Червень 1996 р. – січень 2006 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система частково уніфікованої меншості	Президентиалізований	Л. Кучма 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005), н.п.	П. Лазаренко 1 (28.05.1996 – 05.07.1996), н.п.	NRU + РДВУ + NDRPU (7,4) + н.п.	+7	3,5	–
				Президентиалізований						
Червень 1996 р. – січень 2006 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості	Президентиалізований	Л. Кучма 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005), н.п.	П. Лазаренко 2 (11.07.1996 – 02.07.1997), н.п.	NRU + РДВУ + SDRU(о) + NDRPU (7,4) + н.п.	+7	3,5	–
				Президентиалізований						
Червень 1996 р. – січень 2006 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості	Президентиалізований	Л. Кучма 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005), н.п.	В. Пустошотенко (16.07.1997 – 22.12.1999), н.п. / NDP	NRU + NDRPU (16,6) + н.п.	+7	3,5	–
				Президентиалізований						

Продовження табл. 5

Червень 1996 р. – січень 2006 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система частково уніфікованої меншості	Президенціалізований	Л. Кучма 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005), н.п.	В. Янукович (26.4/18.0/16.0) В. Ющенко (23.01.2005 – 25.02.2010), NU	В. Янукович 1 (21.11.2002 – 05.01.2005), н.п.	NRU + NDPU + SPU(O) (20.4) + н.п.	+6	4,0	
			Система повністю уніфікованої меншості	Президенціалізований				А. Кінах (29.05.2001 – 16.11.2002), н.п.	NDPU + PZU + SPU(O) + APU + PRP + PRVU (17.5) + н.п.	+6	4,0
			Система повністю уніфікованої меншості	Президенціалізований				В. Янукович 2 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	PR (ZYU) + SDPU(O) + TU (45,8) + н.п.	+6	3,5
Січень 2006 р. – жовтень 2010 р.	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президентизм	Система частково уніфікованої меншості	Президенціалізований	В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	Ю. Тимошенко 1 (04.02.2005 – 08.09.2005), В (5,1)	NU + В (BYT) + SPU + PRPU (36,9) + н.п.	+6	2,5	
			Система повністю уніфікованої меншості	Президенціалізований				В. Янукович 2 (04.08.2006 – 16.10.2006), PR (41,3)	NU + SPU (31,3) + н.п.	+7	2,5
			Система розділеної більшості	Збалансований				В. Янукович 2 (04.08.2006 – 16.10.2006), PR (41,3)	PR + NU + SPU + KPU (71,3) + н.п.	+7	2,5
Січень 2006 р. – жовтень 2010 р.	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президентизм	Система частково уніфікованої більшості	Збалансований	В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	Ю. Тимошенко 2 (18.12.2007 – 03.03.2010), В (34,7)	PR + SPU + KPU (53,3) + н.п.	+7	2,5	
			Система розділеної більшості	Збалансований				В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	В (BYT) + NU-NS (50,7) + н.п.	+6	3,0
			Система повністю уніфікованої меншості/більшості	Президенціалізований				В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	PR + BL + KPU (48,7) + н.п.	+6	3,0
Жовтень 2010 р. – лютий 2014 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості/більшості	Президенціалізований	В. Янукович (25.02.2010 – 22.02.2014), PR (38,2/46,7)	В. Янукович (25.02.2010 – 22.02.2014), PR (38,2/46,7)	М. Азаров 1 (11.03.2010 – 09.12.2010), PR (38,2)	PR + BL + KPU + YC + SU (49,3) + н.п.	+6	3,5	
			Система повністю уніфікованої меншості/більшості	Президенціалізований				М. Азаров 2 (03.12.2012), PR (38,2)	PR + BL + KPU + YC + SU (49,3) + н.п.	+6	3,5
			Система повністю уніфікованої більшості	Президенціалізований				М. Азаров 3 (24.12.2012 – 28.01.2014), PR (46,7)	PR + KPU + UV (53,3) + н.п.	+6	3,5

Закінчення табл. 5

Лютий 2014 р. —досі	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр- президенталізм	Система повністю уніфікованої/меншості	Збалансований + парламентаризований	О. Турчинов (в.о.) (23.02.2014 – 07.06.2014), В (22.4)	А. Яценюк 1 (27.02.2014 – 27.11.2014), В (22.4)	В (ВУТ) + U + S (39,6) + н.п.	+4	3,0
			Система технічно розділеної меншості/ більшості	Збалансований					
			Система частково уніфікованої більшості	Збалансований	А. Яценюк 3 (01.09.2015 – 17.02.2016), NF (18,0)	ВРР + NF + OS + B (ВУТ) (58,2) + н.п.	+4	3,0	
			Система частково уніфікованої меншості/ більшості	Збалансований					А. Яценюк 4 (18.02.2016 – 14.04.2016), NF (18,0)
			Система повністю уніфікованої більшості	Збалансований + президентціалізований	В. Гройсман (14.04.2016 – 29.08.2019), ВРР (32,4)	ВРР + NF (50,4) + н.п.	+4	3,5	
			Система розділеної більшості	Збалансований					В. Зеленський (20.05.2019 – Чинний), н.п./ SN (56,4)
			Система повністю уніфікованої більшості	Президентціалізований	Д. Шмигаль (04.03.2020 – Чинний), н.п./ SN (56,4)	SN (56,4) + н.п.	н.д.	3,5	
			Система повністю уніфікованої більшості	Президентціалізований					

На цьому тлі безперестанними були і досі залишаються прагнення передусім президентів домінувати (у випадку президент-парламентаризму – монополізувати, а у випадку прем'єр-президенталізму – переважати, хоча останнім часом домінувати) у виконавчій владі і над політичною системою України в цілому, значною мірою автократизуючи її бодай цим фактом. Навіть при цьому не завжди маючи, однак щонайбільше маючи надійну підтримку стабільної більшості у легіслатурі, тобто за можливості опиратись на надійні (стійкі) чи ненадійні (ситуативні) коаліції, клієнтели та кліки як: із однієї сторони – формальну та неформальну запоруку посилення своєї формальної і фактичної уповноваженості¹; із іншої сторони – передумову пом'якшення міжінституційних конфліктів, але водночас фактичну загрозу зумовлення дефектів горизонтальної логіки міжінституційних відносин у трикутнику “глава держави – уряд – парламент” та вертикальної підзвітності й відповідальності інститутів влади².

Відтак на тлі означеної у дослідженні проблематики взаємозв'язку систем державного правління і типів політичних режимів, зокрема у розрізі конструювання демократичної держави, доходимо висновку про потребу планування подальшого поступу системи правління в Україні, яка впродовж 1991–2020 років (але головню від моменту конституціоналізації) здебільшого тяжіла до президенціалізованого президентсько-парламентського й останнім часом прем'єр-президентського (більш автократичного) або ж збалансованого прем'єр-президентського (натомість більш демократичного) напівпрезиденталізму. Це актуально тому, що для української політики і, зокрема, інституціоналізації системи

¹ Whitmore S. Faction Institutionalization and Parliamentary Development in Ukraine. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2003. Vol. 19. No. 4. P. 58.

² Chaisty P., Chernykh S. Coalitional Presidentialism and Legislative Control in Post-Soviet Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2015. Vol. 31. No. 3. P. 177–200.

правління, як вдало зауважують П. Добродумов¹, О. Зелінська², Ю. Мацієвський³ й А. Тюшка⁴, властивою була та залишається (хоча останнім часом у видозміненому форматі) повторювана проблема “приватизації та інструменталізації” конституційного розвитку у зрізі боротьби за владу в неінституціоналізованій партійній системі⁵. Адже відразу після того, як ті чи інші політичні еліти отримують владу, вони намагаються пристосувати та сконструювати конституційні норми і політичну практику таким чином, щоби останні забезпечували їм ширший інституційно-процесуальний та політично-поведінковий спектр повноважень й ефективний контроль за опозицією⁶.

Саме тому, а також зважаючи на теоретизації, отримані у попередніх частинах розділу, вважаємо, що вибір ефективного й надійного варіанту реконструювання чи реформування системи правління в Україні у прив’язці до очікуваного більш демократичного політичного режиму є щонайменше двостороннім, адже він, на нашу думку, може: а) стосуватись пролонгації та корекції чинного збалансованого прем’єр-президентського напівпрезиденталізму; б) означатись запровадженням парламентаризованого/прем’єризovanого прем’єр-президентського напівпрезиденталізму чи взагалі

¹ Добродумов П. Конституціоналізм і політична еліта України: методологічні підходи. *Правовий вісник Української Академії Банківської Справи*. 2009. № 1 (2). С. 27.

² Zelinska O. Who were the Protestors and What did They Want? *Demokratizatsiya*. 2015. Vol. 23. No. 4. P. 379–400.

³ Мацієвський Ю. Інволюція конституціоналізму і квазі-авторитарний режим в Україні. *Вибори та демократія*. 2011. № 3. С. 51.

⁴ Tyushka A. A Liberationist Constitution? Maidan’s Revolutionary Agenda and Challenges for Constitutional Reform in Ukraine. *European View*. 2014. Vol. 13. No. 1. P. 21–28.

⁵ Фісун О. Республіка заради спільного майбутнього: дилеми українського конституційного транзиту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: “Питання політології”*. 2011. № 949 (18). С. 45–52. С. 51.

⁶ Tyushka A. From Constitutional Volatility to Constitutional Stability: Any Chance to Reconcile Constitutionalism and Power Struggle in Ukraine? *Historia i Polityka*. 2016. No. 16 (23). P. 57–71.

парламентаризму зі слабким президентом. Це відповідає історичному інституційному досвіду України (зокрема на тлі її міжвоєнної політико-державницької традиції) та сутності політико-правових пошуків із приводу міжінституційних відносин у трикутнику “глава держави – уряд – парламент”, згідно із якими сутнісним і концептуальним дороговказом демократичного реформування системи правління та означення у ній місця різних інститутів має бути республіканський парламентаризм або прем’єр-президентський напівпрезиденталізм. Крім того, це корелює з переважно демократичним й успішним інституційним досвідом інших країн світу, передусім Західної, Центрально-Східної і Південно-Східної Європи, які системно, впорядковано і природно апробували саме системи парламентаризму та прем’єр-президентського напівпрезиденталізму¹.

На користь таких систем державного правління в Україні свідчить той факт, що вони з усіх наявних республіканських систем правління є найдемократичнішими. Окрім того, такі системи правління окреслені невисоким ризиком військових та інших (силових) переворотів. Але й вони, в тому числі у випадку корекції чинного прем’єр-президенталізму в Україні, потребують модифікації виборчої системи для обрання парламенту – найкраще у напрямі “справжньої” пропорційної системи з відкритими/преференційними регіональними (а також паралельно, можливо, і національними) списками та бажано з дворівневим електоральним бар’єром – як на регіональному, так і на національному рівнях. Річ у тому, що це ключова умова і пропорційного переведення голосів виборців у депутатські мандати, і становлення й функціонування стійкої, а не надмірно фракціонізованої, поляризованої та недисциплінованої партійної системи з продукуванням сталої парламентської більшості як проблеми України (хоча ця проблема останнім часом зменшилась). В іншому випадку проблемою залишатиметься

¹ Литвин В. Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління. *Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації “Академія політичних наук”*. 2016. Вип. 4. С. 161–180.

формування нестабільних урядів і парламентських коаліцій (український кейс у період з 2019 року трактуємо як дуже винятковий і такий, що має надзвичайно слабкий потенціал бути повтореним) та вузькопрофільність інтересів політичної еліти й опозиції¹.

■ Висновки

Загалом два варіанти і напрями корекції й реформування системи правління в Україні, а також теоретизація з цього приводу на тлі різних систем правління у світі і, зокрема, напівпрезиденталізму в Європі, демонструють, що у завданні творення демократичної держави ми маємо справу не просто з системою правління як такою (у її чистому вигляді на рівні міжінституційних відносин), а з конституційною інженерією системи правління в рамках певного чинного й очікуваного політичного режиму. Головна причина у тому, що будь-яка система правління залежить не лише від формальних/правових (інституційно-процесуальних) повноважень ключових політичних інститутів і їхніх відносин між собою, а й від фактичних (політично-поведінкових) причин і наслідків цих повноважень та взаємовідносин, які виявляються у контексті різних виборчих систем і формул, партійних систем та міжпартійної конкуренції, апробованих у рамках різних типів політичних режимів.

У контексті ж побудови демократичної держави в Україні важливо, що варіанти корекції і реформування системи правління в Україні, причому незалежно від сили президентів, прем'єр-міністрів і парламентів тощо, повинні не лише виправляти дефект і проблему повторювальної "приватизації та інструменталізації" конституційного розвитку й "революційного конституціоналізму" у розрізі боротьби за владу, а й окреслювати

¹ Литвин В. Напівпрезидентська система правління: конституційно-правові виклики та перспективи для України на фоні світового інституційного досвіду. *Конституція України: політико-правові виклики і перспективи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26 черв. 2014 р.) Львів, 2014. С. 57.

особливу значимість інституту парламенту у формуванні й відставках урядових кабінетів та у визначенні ключового політичного актора у системі виконавчої влади, а відповідно й значимість інституту парламентських виборів. Відтак ці варіанти повинні скеровувати і наближувати політичний/владний процес і систему правління в Україні до усталеної європейської моделі парламентської демократії, в якій первинною є роль парламенту, а не президента у контролі та перевірці відповідальності й гарантуванні функціональної спроможності урядового кабінету¹.

1 Louwerson T. Unpacking “positive” and “negative” parliamentarism. *The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences* : paper presented at the workshop of the European Consortium of Political Research. (Salamanca, April 10–15, 2014). Salamanca, 2014. 18 p.; Russo F., Verzichelli L. The Adoption of Positive and Negative Parliamentarism: Systemic or Idiosyncratic Differences? *ECPR Joint Sessions of Workshops* (Salamanca, April 2014). Salamanca, 2014. 29 p.

Наукове видання

РОМАНЮК Анатолій Семенович,
ШИПУНОВ Геннадій Володимирович,
КОЛОДІЙ Антоніна Федорівна
та інші

**ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО:
ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ
ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ**

В трьох книгах

Книга 2

**АНТРОПОЛОГІЧНІ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ
ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ**

Монографія

За редакцією
члена-кореспондента НАН України,
доктора філософських наук,
професора В. П. Мельника

Редактор Натаалка Плиса
Комп'ютерне верстання Світлана Сенік
Обкладинка Василя Рогана

Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 30,6. Тираж пр. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи.

Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Друк та палітурні роботи ТОВ "БУК-ДРУК"

вул. М. Бердичівська, 17А, м. Житомир

тел.: 063 101 22 33, e-mail: printinz@gmail.com.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи.

Серія ДК № 5610 від 21.09.2017 р.